

Herinneren, Bezinnen en Leren

Op 19 april 2007 zal de overdracht van Kamp Amersfoort aan het Rode Kruis, vertegenwoordigd door mw. Loes van Overeem, herdacht worden. Komt u ook? Vergeet niet om uw komst aan te melden, want dat is voor de voorbereiding meer dan ooit gewenst.

Is dat herdenken nog nodig? Die vraag wordt regelmatig gesteld. In de gesprekken die daarop volgen wordt nagenoeg nooit de conclusie getrokken dat de herinnering aan wat in de bezettingsjaren 1940 – 1945 gebeurde overbodig is. De steeds weerkerende en actuele vraag is: Hoe kon dat allemaal gebeuren? De volgende vraag die er op volgt is: Kan zoiets zich ooit weer herhalen?

Een bezinning over die laatste vraag, over wie we zelf zijn en wat we zelf doen of juist nalaten kan nimmer kwaad. Zeggen wij "Nee!" tegen de dingen waar we nee tegen moeten zeggen? Of zwijgen we maar liever, kijken we toevallig naar de andere kant: "Ik heb niets gehoord of gezien hoor!"

Kamp Amersfoort heeft een scala aan gevangenen gekend. Daaronder velen die principieel "Nee!" zeiden tegen onderdrukking en terreur. Ze hebben daarvoor vaak een dure prijs betaald. Waarom deden ze dat? Wat waren hun normen en waarden, hun levensovertuigingen die richting gaven aan hun keuze? Welke visie hadden ze bij de problemen van hun tijd? Wat hebben ze ons, mensen van 2007 en in het bijzonder jongere generaties te zeggen?

Het aantal rondleidingen op de gedenkplaats is over heel 2006 fors toegenomen. Het werken met groepen uniformdragers verdubbelde, het werken met groepen kinderen uit het basisonderwijs ook. Reacties wijzen er op dat er geluisterd wordt. Dat de ontmoetingen van mensen op de gedenkplaats zinvol zijn. Dat het doorgeven van geschiedenis leidt tot bezinning over vandaag en morgen.

Het herdenken, het herinneren wat was, is ook een symbolische troostende arm om hen die nog steeds de gevolgen voelen van toen. Het gezamenlijke heeft op dat punt een sterke uitstraling: met elkaar verbonden voelen, met elkaar laten zien en voelen dat we in de voetsporen gaan van hen die ons voorgingen, vooral op die plaats. Kom er bij, doe en beleef het mee. Om door te geven aan de jongere opvolgende generaties. U dacht dat die geen interesse hebben? Dan hebt u het mis! Er zullen bij de herdenking 2007 zoveel delegaties uit het voortgezet onderwijs bij de herdenking aanwezig zijn dat zij samen het aantal reguliere deelnemers aan de herdenking (ongeveer 1200) fors te boven zullen gaan. Een fikse inspanning voor de organisatie, maar met een hartverwarmend effect.

We zien uit naar een bijzondere bijeenkomst op 19 april, waarvan het programma elders in het blad is opgenomen. Daarbij treft u ook het boeiende programma van de herdenkingslezing op die dag aan. Bij de volgende herdenking, in 2008, zult u trouwens naar de Loes van Overeemlaan te Amersfoort en Leusden moeten komen, want dan is de weg die naar en langs de gedenkplaats voert (door twee gemeenten) officieel vernoemd naar Loes van Overeem (Overeem-Ziegenhardt), het Hoofd van de Dienst voor Bijzondere Hulpverlening van het Nederlandse Rode Kruis (1943-1945)! Zie artikel.

Ik wens u allen een goede herdenkingsbijeenkomst toe, bij goed weer in de open lucht, bij slecht weer in een complexe evenemententent.

Cees Biezeveld,

directeur.

ISSN 1574-2075

Informatiebulletin

© Stichting Nationaal Monument
Kamp Amersfoort

Opggericht 28 maart 2000
Register Kamer van Koophandel
Gooi- en Eemland: 32079321
Erkende stichting Successiewet
1956.

Overname van artikelen of gedeel-
ten daarvan wordt op prijs gesteld
onder voorwaarde van bronver-
melding. Bij artikelen die met © zijn
gemarkeerd geldt een voorbehoud.

Appelweg 3, 3832 RK Leusden
tel.: 033-4613129
fax.: 033-4615695
www.kampamersfoort.nl
info@kampamersfoort.nl

bankrekening: 96 95 81 599

Aan Informatiebulletin 21 werkten
mee: redacteur K.Kreuning, redac-
teur G. te Winkel, en eindredacteur
C.Biezeveld.

Gastschrijvers:

- J. Cohen, burgemeester van Amsterdam
- I. Bakker, alg.secr. Raad van kerken Nederland
- Adrianus Kardinaal Simonis

Inhoudsopgave:

- 1: Herinneren, Bezinnen, Leren (dir)
- 2: Appelweg wordt Loes van Overeemlaan
- 3: Er komt een Loes van Overeemlaan (deel 5, slot)
- 4: Herdenking 2007 Kamp Amersfoort
- 7: Nationale herdenking 4 mei & Bevrijdingsdag 5 mei
- 9: Professor dr. Titus Brandsma
- 29: In Memoriam (oud-gevangenen)
- 30: Educatieve rondleidingen: de groei blijft
- 31: Educatieve rondleidingen: subsidie busvervoer mogelijk!
- 31: Informatie over gastsprekers
- 31: Nieuws van de kamparchieven
- 32: Theaterproject "Tienduizend zakdoeken"
- 33: Joodse gevangenen (dl 3) - nog meer vragen -
- 34: Holocaust Memorial Day
- 34: Herdenkingen / bijeenkomsten
- 37: Exposities
- 38: Ontvluchtelingen(4) reacties
- 39: Nieuwe oproepen
- 39: Reacties op oproepen
- 39: Museum (tijdelijk) gesloten
- 40: Publieksrondleidingen 2007 data

Donderdag 19 april 2007 om 14.00 uur is de Kamp Amersfoort herdenking. Die zelfde dag om 20.00 uur is er de Kamp Amersfoort herdenkingslezing. Heeft u uw aanmelding al ingezonden?

Appelweg wordt Loes van Overeemlaan

Naamswijziging na uitvoerig onderzoek

LEUSDEN – De Leusdense Appelweg en de Amersfoortse Laan 40-45 krijgen uiterlijk in april 2008 een nieuwe naam. Dan zal het de Loes van Overeemlaan worden. Cees Biezeveld, directeur van Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort, hoopt op 7 november het bordje met de nieuwe straatnaam te onthullen. Dan is het honderd jaar geleden dat Loes van Overeem geboren is. Loes van Overeem was van 1943 tot 1945 Hoofd van de Dienst Bijzondere Hulpverlening van het Nederlandse Rode Kruis.

Het college van burgemeester en wethouders van Leusden heeft besloten dat de Appelweg Loes van Overeemlaan gaat heten. De gemeente Amersfoort heeft al eerder gezegd dat als Leusden dit besluit neemt de Laan 40-45 ook van naam zal veranderen. „Dit is een besluit dat veel mensen heel erg blij zal maken”, zegt Cees Biezeveld in een reactie. Van Overeem inspecteerde tijdens de oorlog namens het Rode Kruis de gang van zaken in Kamp Amersfoort. Ze bracht voedselpakketten voor de gevangenen. Op 19 april 1945 droeg Kampcommandant Berg de leiding van Kamp Amersfoort aan haar over. Ze werd 'De Witte Engel' genoemd. Na de oorlog raakte ze in de vergetelheid en heeft nooit de eer gekregen die haar toekwam. Ook Kamp Amersfoort werd langzaam maar zeker een vergeten plek, tot Armando radio-uitzendingen, een boek en tv-programma's over de geschiedenis van de plek maakte. „Ik heb haar geïnterviewd”, vertelde hij bij een bezoek anderhalf jaar geleden. „Ik was onder de indruk. Ze is mijn grote held. Maar dat durfde ik niet te zeggen.”

In het laatste decennium is er onnoemelijk veel werk verzet om van Kamp Amersfoort een nationaal monument te maken, een bezoekerscentrum neer te zetten, zodat de bezoekers op een goede manier ontvangen kunnen worden. Met de groeiende belangstelling voor het verleden van het kamp, nam de aandacht voor de persoon Loes van Overeem ook weer toe. Oud-gevangenen, bestuursleden, medewerkers en sympathisanten zetten zich in voor eerherstel. Dat was een moeizame weg, maar uiteindelijk heeft het dan vruchten afgeworpen. De commissie heeft uitvoerig onderzoek gedaan naar Van Overeem. Na de oorlog heeft ze altijd gezwegen over haar rol. Uit diverse onderzoeken van de overheid blijkt dat ze een goede rol gespeeld heeft.

Cees Biezeveld werd dinsdagmiddag, 27 februari 2007, persoonlijk door wethouder Erwin

Jansma gebeld met de mededeling dat het besluit gevallen was. Aan het einde van de middag heerste er bij de medewerkers van de gedenkplaats een bescheiden blijdschap. Het leek wel of men nog niet kon geloven dat de naamswijziging waarvoor meer dan 3 jaar gestreden is eindelijk een feit is.

„De straatnaamcommissie in Leusden heeft uitermate zorgvuldig gehandeld”, zegt Cees Biezeveld. „Uiteraard hebben wij daar alle begrip voor. We vinden dat de commissie goed en degelijk werk heeft geleverd. Daarvoor zijn we dankbaar. Voor de oud-gevangenen, de medewerkers, en de nagedachtenis van Loes van Overeem is dit een belangrijke stap. Ik ben blij dat we nu iets hebben kunnen bijdragen aan eerherstel van deze moedige en daadkrachtige vrouw. Daar hebben we al het werk voor verzet.”

Gerhard te Winkel

De “ Loes van Overeemlaan ” komt! - deel 5 -

LOES VAN OVEREEMLAAN

Van 1943-1945 Hoofd van de Dienst Bijzondere Hulpverlening van het Nederlandse Rode Kruis

In dit kwartaalblad van de stichting is herhaalde malen geschreven over het streven om te komen tot een Loes van Overeemlaan. In december 2005 zijn verzoeken ingediend bij de gemeenten Leusden en Amersfoort. Na de herdenking van 19 april 2006, waarbij oud-gevangene H. Wieringa nog eens een openlijk pleidooi voor een straat met die naam hield, kwam er een stroomversnelling op gang. Tal van mensen, oud-gevangenen, nabestaanden, oud-bestuursleden en oud-directeuren van het Rode Kruis, andere bekende Nederlanders klommen in de pen, hanteerden hun mailtechniek en lieten de gemeentebesturen en ons weten wat ze er van vonden.

Het boeiendste van dat alles is geweest dat er nog meer feiten naar voren zijn gekomen die leerden hoe belangrijk het werk van mevrouw van Overeem is geweest. De pleidooien om tot een straatnaam te komen teneinde zo haar naar naam naar de toekomst toe in herinnering en in ere te houden werden onderstreept.

Het College van Burgemeester en Wethouders van de gemeente Leusden nam op 30 januari 2007 een definitief besluit. Daarbij werd bepaald dat de bestaande Appelweg op 1 april 2008 vernoemt zal worden tot Loes van Overeemlaan.

Het College van Burgemeester en Wethouders van de gemeente Amersfoort heeft op 27 februari 2007 definitief besloten de weg met de naam Laan '40-'45 per 1 april 2008 te vernoemen in Loes van Overeemlaan.

Het gevolg van deze beide besluiten is, dat de weg naar c.q. langs de gedenkplaats in zijn geheel (en in twee gemeenten) Loes van Overeemlaan gaat heten.

Aan deze besluitvorming is heel wat overleg en advieswerk vooraf gegaan. De adviescommissies hebben daarbij uiterste zorgvuldigheid betracht en alle reacties die binnengekomen zijn onderzocht en beoordeeld, naast het eigen documenterende werk.

Vanuit de stichting bestaat de wens de invoering van de straatnaam te vervroegen naar 7 november 2007, de

100ste geboortedag van mevrouw Loes van Overeem-Ziegenhardt. Omdat de gemeenten geen enkel risico willen nemen is voor zo'n vroegere invoering tenminste vereist dat alle belanghebbenden langs die weggedeelten daar mee in kunnen stemmen. De stand van zaken is dat alleen Golfclub De Hoge Kleij problemen ziet bij deze vroegere invoering. Het dagelijks bestuur van de stichting zal in contact treden met het bestuur van de golfclub om te bezien of november 2007 toch nog te verwerkelijken is.

Afhankelijk van de definitieve invoeringsgegevens zal vanuit de stichting aandacht worden besteed aan de wijze waarop de onthulling van de nieuwe straatnaam gaat gebeuren. Via het kwartaalblad en via de website zullen mededelingen volgen. Zeker is dat dit postume eerbetoon, dat er na zoveel jaren toch komt, niet stilzwijgend of in besloten kring zal passeren. Te veel mensen hebben ons nu al laten weten daar zonder meer bij te willen zijn, waaronder veel oud-gevangenen.

Ieder die heeft meegeholpen motivaties aan te dragen om tot dit besluit te komen wordt vanaf deze plek hartelijk bedankt. Ook vanuit de gemeente Amersfoort is gevraagd dank over te brengen aan alle mensen die naar die gemeente hebben gereageerd, en welke vorm ook.

Cees Biezeveld.

HERDENKING 2007 KAMP AMERSFOORT

Bij het uitkomen van dit blad is het al gauw 19 april, de dag dat herdacht wordt dat Kamp Amersfoort werd overgedragen aan het Nederlandse Rode Kruis, feitelijk de bevrijding van de nog aanwezige gevangenen in het kamp.

Traditiegetrouw zal om 14.00 uur op het voormalige kamp-terrein de herdenking worden gehouden. Vanaf 13.00 uur wordt op aanloop van publiek gerekend. Afgeraden wordt uren eerder al aanwezig te zijn, omdat er veel voorbereidende werkzaamheden moeten worden verricht. Bij slecht weer wordt in de nacht en ochtend een groot tentencomplex opgebouwd, waarbij geen publiek voor de voeten van werkers mag lopen. Dit jaar kan er door omstandigheden niet worden uitgeweken naar de grote hal in het aangrenzende DHV-concern. Om bij slecht weer toch beschutting te kunnen bieden is – met sponsoring van het DHV-concern – voor deze oplossing gekozen.

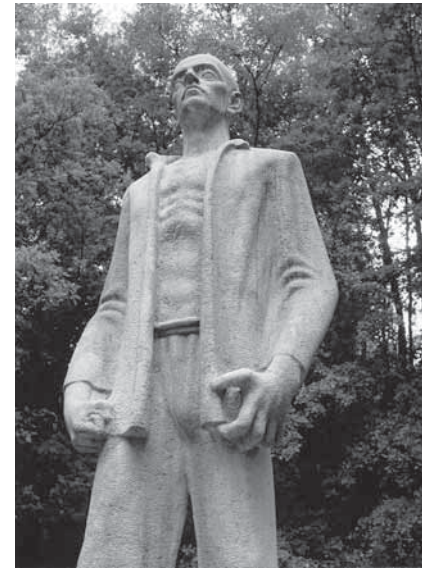
Er zullen voor het publiek ruim 1100 stoelen worden geplaatst. Buiten discussie staat dat deze vooral bedoeld zijn voor hen die dit nodig hebben. Uit reacties blijkt wel eens dat velen vooraan willen zitten. Bij zulke grote aantallen zitplaatsen is dit onmogelijk. Vanaf deze plaats wordt op iedereen een beroep gedaan de voorste plaatsen vooral beschikbaar te houden voor de oudgevangenen, familieleden, nabestaanden en anderen die direct bij het herdenken betrokken zijn. Dit jaar zal de geluidsinstallatie extra uitgebreid worden, omdat er meer publiek wordt verwacht. De stoelen voor de speciale gasten zullen zo opgesteld worden dat ze de voorste rijen niet in het uitzicht hinderen.

Bij de aanloop zal voor passende muziek worden gezorgd, te verzorgen door "Nederossi" (Stichting Holländerei) uit Amersfoort met zanger Johan Meijer, waarbij zeker liederen en muziknummers van de CD "De Stenen man" uitgevoerd zullen gaan worden. Bij de plechtigheid zal de drumfanfare van de Koninklijke Luchtmacht uit Amersfoort de muziek verzorgen, terwijl het Luchtmacht Mannen Koor (bekend van vorig jaar) vocale bijdragen uitvoert.

Iedereen die zich tevoren heeft aangemeld krijgt een uitnodigingskaart met toelichting thuisgestuurd. Voor de gebruikers van openbaar vervoer: er rijden weer snelle speciale busjes van station Amersfoort naar de gedenkplaats. Gebruikers van eigen vervoer krijgen een parkeerkaart meegestuurd. Omdat er verschillende parkeerplaatsen in gebruik zijn worden verschillende kleuren kaarten gebruikt. Op autogebruikers wordt een beroep gedaan de borden te volgen in de kleur van de gekregen parkeerkaart. Beveiligers in opvallende kleding helpen bij het parkeren.

Voor de deelnemers aan de herdenking wordt op locatie koffie en thee verzorgd. Op speciaal verzoek wordt ook een team gastenverzorgers ingezet om koffie / thee bij de stoelen te brengen als dat beter is.

Het dragen van kampnummers wordt door de één graag gezien, maar door de ander verfoeit. Voor beide standpunten is begrip. Met respect voor ieders mening en zonder ook maar ergens op aan te dringen, zal aan de oudgevangenen die zelf hun kampnummer opgeven een plakstrook worden aangeboden waarmee ze naar eigen keuze kunnen handelen.

Hoe gaan we verder als de oudere, de 1e generatie ons steeds meer ontvalt? In het verlengde van het werk van alledag op de gedenkplaats - waarbij veel jeugd met grote interesse wordt rondgeleid - past het dat jongeren bij de herdenking aanwezig zijn. Op het moment dat dit geschreven wordt zijn er toezeggingen binnen van ruim 1500 middelbare scholieren die naar de herdenking zullen komen, iets dat in deze vorm nog nooit is geweest. Zij weten dat zij met een staanplaats genoeg zullen moeten nemen. Aan deze scholieren wordt de gelegenheid geboden met het leggen van een roos bij "De Stenen Man" – karakteristiek voor Amersfoort – de plechtigheid af te sluiten. Het is de bedoeling dat de jongeren (de middelbare scholen) ook in de toekomst bij herdenkingen betrokken blijven.

De reguliere deelnemers aan de herdenking kunnen na afloop van de herdenking en de gang naar het beeld op de voormalige schietbaan, voor een informeel samenzijn naar het bedrijfsrestaurant van het DHV-concern komen (dat is niet de gebruikelijke centrale hal achter de hoofdingang). Beveiligers zullen mede de weg wijzen die ook door borden wordt aangeduid.

Wie zich niet heeft opgegeven voor deelname aan de herdenking wordt gevraagd dat in verband met de voorbereidingen en een verantwoorde uitvoering dat alsnog te doen. Het zelfde wordt gevraagd voor de traditionele herdenkingslezing, die dit jaar voor de 8e keer wordt gehouden. De lezing wordt in de avonduren wél in de centrale hal van het DHV-concern gehouden. De toegang is gratis. Kaarten worden op verzoek vooraf toegezonden.

Cees Biezeveld.

PROGRAMMA

HERDENKING KAMP AMERSFOORT 1945 * 19 APRIL * 2007

Vanaf 13.00 uur ontvangst bezoekers, muziek verzorgd door "Nederossi"

Vanaf 13.40 speelt drumfanfare van de Koninklijke Luchtmacht.

Vanaf 13.50 zingt het Luchtmacht Mannenkoor.

14.00 uur Aanvang plechtigheid.

Welkomstwoord door voorzitter stichting, hr. ir. M. van Hoogevest.

Aansluitend zingt het Luchtmachtmannenkoor onder lichte orkestbegeleiding 1e couplet van het Wilhelmus, waarna door alle aanwezigen met volle orkestbegeleiding het 6e couplet wordt gezongen. Hierbij worden op de gedenkplaats de Nederlandse en de Rode Kruisvlag gehesen.

Toespraak oud-gevangene 12431 Kamp Amersfoort,

heer A. de Winter

Muzikaal intermezzo kapel

Toespraak door de ambassadeurs van Israël en Duitsland

Vocale bijdrage door het koor.

Toespraak stafofficier Commando der Strijdkrachten

Muzikaal intermezzo kapel

Gedicht, voorgedragen door scholier provincie Utrecht, winnaar "Dichter bij 4 mei"; de 16 jarige Marion Pragt, cursiste Corderius College.

Gedicht, voorgedragen door de 91-jarige heer Dr. E.Hertzberger

Vocale bijdrage door het koor.

Inleiding tot het houden van twee minuten gedachtenisstilte.

"Taptoe infanterie" verzorgd door kapel.

Luiden van appèlklok door de heer F.van der Berg jr.

Hoornsignaal aanvang stilte.

Hoornsignaal einde stilte.

Inleiding tot het defilé langs het beeld van het Nationaal

Monument Kamp Amersfoort "Gevangene voor het vuurpeloton"

(De Stenen Man), van beeldhouwer F.Sieger, op de voormalige schietbaan / fusilladeplaats.

Het Luchtmacht Mannenkoor begeleidt de aanvang van het defilé met zang.

Aansluitend speelt het muziekkorps van de Koninklijke Luchtmacht tot de stoet gepasseerd is

Kranslegging bij het monument: als eerste door 2 oud-gevangenen gevolgd door alle genodigden en andere belangstellenden. Om opstoppingen op de beperkte ruimte te voorkomen wordt daarbij niet op elkaar gewacht.

Na afloop is er een informele ontmoeting met koffie / thee in het bedrijfsrestaurant van de nabijgelegen gebouwen van de DHV-groep (niet in de hal bij hoofdingang).

Bij slecht weer zal een tent geplaatst worden.

AVONDPROGRAMMA

HERDENKINGSLEZING KAMP AMERSFOORT 1945 * 19 APRIL * 2007

De 8e herdenkingslezing "Kamp Amersfoort" zal op donderdag 19 april 2007 worden gehouden op de voormalige terreinen van Kamp Amersfoort. Deze herdenkingslezing is een initiatief van AD/Amersfoortse Courant & Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort en wordt ondersteund door de DHV-groep.

Locatie: centrale hal, gebouwen DHV, Laan 1914 no. 35 te 3818 EX Amersfoort, (naast gedenkplaats, Appelweg 3, 3832 RK Leusden).

Aanvang: 20.00 uur (zaal open: 19.30 uur)

Busvervoer: Vanaf 19.00 uur tot 20.00 uur rijden er **gratis busjes** vanaf station Amersfoort-Centraal naar de gedenkplaats, instappen bij de bushalte lijn 19. Vanaf 22.00 uur tot 23.00 uur brengen zij de gebruikers van openbaar vervoer weer terug naar het station Amersfoort.

Muziek: Vooraf en in de pauze is er muziek verzorgd door Astrid Sparreboom (fluit) en Ron Overtoom (vleugel).

De avondlezing 2006 zal omvatten:

1^e: **"Monne de Miranda in Kamp Amersfoort vermoord"** (Salomon Rodrigues de Miranda, 1875 – 1942, wethouder van Amsterdam).
Presentatie: de heer Dr.G.W.B.Borrie, oud-burgemeester van Eindhoven, biograaf van S.R. de Miranda.

2^e: **"De actualiteit van archieven voor het gedocumenteerd doorgeven van oorlogsgeschiedenis"**
Presentatie: de heer G.G.J.Boink, archivaris / onderzoeksmedewerker bij het Nationaal Archief te 's-Gravenhage.

Gespreksleider: Arjeh Kalmann, hoofdredacteur bij AD/Utrechts Nieuwsblad & AD/Amersfoortse Courant.

Aan het slot van de 2^e inleiding volgt een samenvatting, voordat de voorzitter van de stichting, dhr. ir. M. van Hoogevest, de avond zal afsluiten.

Amersfoort. Verzetsmonument bij Boskamp

Briefkaart Cantine Kazerne, jaren 50 vorige eeuw

PROGRAMMA

NATIONALE HERDENKING 4 MEI & BEVRIJDINGS DAG 5 MEI

4 MEI:

Opening van 10.00 tot 22.00 uur.

Rondleidingen publiek om: 11.00, 12.00, 13.00, 14.00 en 15.00 uur.

Om 11.00 uur kranslegging school "t Ronde uit Leusden.

Busdienst station Amersfoort-centraal naar gedenkplaats en begraafplaats "Rusthof" (terug naar station) vanaf 10.00 tot 18.30 uur laatste rit.

Om 19.00 uur aanvang stille tocht van gedenkplaats, langs beeld op voormalige schietbaan naar begraafplaats "Rusthof". Daar is om 20.00 uur na kranslegging door de burgemeesters van Amersfoort en Leusden de stilte, waarna langs de oorlogsgraven wordt gegaan.

Bij de stille tocht is er busvervoer van de gedenkplaats naar "Rusthof", na afloop vervoer terug naar de gedenkplaats (parkeerplaats) of naar het station Amersfoort-centraal.

5 MEI:

De provincie Utrecht is in 2007 startprovincie voor de vieringen rondom Bevrijdingsdag.

In de nacht van 4 op 5 mei zullen lopers (skaters) het bevrijdingsvuur ophalen in Wageningen en bij de gedenkplaats bezorgen. Daar zal voor de gedenkplaats het bevrijdingsvuur worden ontstoken en de hele dag blijven branden. In de loop van de morgen zal het vuur vandaar voor de gemeenten Amersfoort & Leusden worden doorgebracht naar Utrecht, waar de plechtigheden van die dag zullen beginnen met een bijeenkomst in de Domkerk.

Opening van 10.00 tot 20.00 uur.

Rondleidingen publiek om: 11.00, 12.00, 13.00, 14.00 en 15.00 uur.

*"Zij die niet van het verleden leren, zijn gedoemd het te herhalen.
Daarom zijn wij hier en daarom houden wij ons met het verleden bezig, ter wille van het heden. "*

Met deze woorden begon ik dit jaar mijn toespraak bij de herdenking van de Februaristaking. Een maand eerder sprak ik bij de Auschwitz-herdenking en droeg ik het gedicht 'Tot de doden' van Ed. Hoornik voor dat over het herdenken op vier mei gaat. Het volgende vers uit dat gedicht geeft mij altijd weer stof tot nadenken.

**"Straten houden uw namen
voor heden en morgen in stand,
maar onze kinderen brengen
ze niet meer met u in verband."**

Zo gaat dat in het leven. Als er dadelijk niemand meer leeft die de oorlog heeft meegemaakt en zich daar dingen van herinnert, dan worden die herinneringen en de vanzelfsprekende kennis over die periode geschiedenis. Hoe houden wij die geschiedenis levend? Hoe wekken wij het besef dat vrijheid niet iets vanzelfsprekends is? Onze vrijheid is immers niet zomaar tot stand gekomen;

daar zijn grote offers voor gebracht. En wij willen dat ook de generaties na ons zich daar blijvend bewust van zijn. En zich er van bewust zijn dat vrijheid blijvend inspanningen vergt. Het zijn vragen waar het nationaal 4 en 5 mei comité zich vanzelfsprekend ook voor gesteld ziet. Het comité doet dan ook regelmatig onderzoek om er achter te komen hoe Nederlanders denken over 4 en 5 mei.

Uit het Nationaal Veiligheidsonderzoek 2006 blijkt – en ik geef hier de belangrijkste conclusies van het onderzoek letterlijk weer – dat het herdenken van oorlogsslachtoffers op 4 mei en het vieren van de bevrijding op 5 mei door 80%, c.q. 78% van de ondervraagden als (heel) belangrijk wordt aangemerkt, dat wil zeggen het draagvlak is groot. Het draagvlak toont de laatste jaren een constant beeld. Jongeren vinden beide dagen iets minder belangrijk dan gemiddeld. Bijna de helft van de ondervraagden vindt herdenken belangrijker dan vieren, 13% vindt vieren belangrijker dan herdenken. Het per-

centage dat voor herdenken kiest stijgt met leeftijd, het percentage dat voor vieren kiest daalt naarmate men ouder is.

Op 4 mei worden de Nederlandse slachtoffers herdacht van zowel de Tweede Wereldoorlog als van alle oorlogen en vredesoperaties daarna. Velen trekken dit echter breder en herdenken alle oorlogsslachtoffers wereldwijd ongeacht oorlog of nationaliteit. Vaak ook kiest men voor het voorgelegde alternatief 'alle slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog'.

Meer dan driekwart van de ondervraagden vindt dat de herdenking op 4 mei actueel blijft zolang er oorlog en onderdrukking bestaan en ook in de toekomst moet doorgaan. Een derde vindt dat de herdenking steeds minder betekenis heeft naarmate de Tweede Wereldoorlog verder achter ons ligt. Vooral ouderen vinden dat 4 mei actueel blijft en in de toekomst moet doorgaan. Jongeren vinden iets vaker dan ouderen dat 4 mei aan betekenis verliest naarmate de Tweede Wereldoorlog verder achter ons ligt. Toch vindt ook een ruime meerderheid van de jongeren dat de herdenking in de toekomst moet doorgaan. Van alle ondervraagden geeft 12% aan dat 4 mei hen niets zegt.

Voor 80% is 5 mei een dag waarop je er bij stilstaat dat vrijheid niet vanzelfsprekend is, maar verantwoordelijkheid vraagt. Voor 66% is 5 mei een dag om stil te staan bij de Tweede Wereldoorlog. Een iets lager percentage dan bij 4 mei, vindt dat 5 mei actueel blijft zolang er oorlog en onderdrukking bestaan en ook in de toekomst moet doorgaan. Ouderen vinden vaker dan jongeren dat 5 mei een dag is om stil te staan bij de Tweede Wereldoorlog en dat 5 mei een dag is waarop je er bij stilstaat dat vrijheid niet vanzelfsprekend is, maar verantwoordelijkheid vraagt.

Uit het onderzoek komt naar voren dat het aan steun voor beide dagen niet ontbreekt. Maar ook is duidelijk dat wij ons blijvend moeten bezinnen op de vraag hoe wij met jongeren - nieuwe - vormen kunnen vinden zodat zij 'de namen van de straten in verband blijven brengen met gevallen', dat zij weet hebben van de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en de link met nu kunnen leggen. Goed geschiedenisonderwijs is daarin in elk geval cruciaal. Want als je de klok wel hebt horen luiden, maar je weet niet waar de klepel hangt, versta je de dichteres Ida Gerhardt niet meer die in het oorlogsjaar 1941 schreef:

Het Carillon

**Ik zag de mensen in de straten,
hun armoe en hun grauw gezicht, -
toen streek er over de gelaten
een luisteren, een vleug van licht.
Want boven in de klokketoren
na 't donker-bronzen urenslaan
ving, over heel de stad te horen,
de beiaardier te spelen aan.
Valerius : - een statig zingen
waarin de zware klok bewoog,
doorstrooid van lichter sprankelingen,
'Wij slaan het oog tot U omhoog.'
En één tussen de naamloos velen,
gedrongen aan de huizenkant
stond ik te luist'ren naar dit spelen
dat zong van mijn geschonden land.
Dit sprakeloze samenkomen
en Hollands licht over de stad -
Nooit heb ik wat ons werd ontnomen
zo bitter, bitter liefgehad.**

(Ida Gerhardt, Oorlogsjaar 1941)

M.J. Cohen, burgemeester van Amsterdam.

Vrijheidsboompje

Deze boompjes werden in de oorlog bij honderden gemaakt en verkocht ten bate van de onderduikers!

Beschikbaar gesteld door M. van Hell-Ruiter uit Voorthuizen.

Inleiding hoofdartikel:

Professor dr. Titus Brandsma

Het is wonderlijk te zien dat soms heel bekende personen uit het verleden, mensen die iedereen van naam kende, wegzakken in de vergetelheid. Dat is niet altijd te voorkomen, maar ten aanzien van bepaalde mensen mag dat niet gebeuren. In de artikelenserie over personen in relatie tot het Kamp Amersfoort werd in januari 2007 aandacht besteed aan Loes van Overeem, waarover zoveel te berichten viel dat er zelfs een special voor werd gemaakt.

Op de volgende bladzijden treft u een artikel aan over pater professor doctor Titus Brandsma, priester, verzetsheld en geleerde. Iemand die omzag naar anderen, ook in de gevangenis en ook in het kamp. Grenzen die anderen hanteerden wist hij te overschrijden, ook op kerkelijk terrein. Misschien mag je wel stellen dat hij zijn tijd ver vooruit was.

Redacteur Karel Kreuning heeft veel gegevens van pater Titus Brandsma verzameld en samengebracht. Daarbij heeft hij ook contact gehad met pater Constant Dölle, O.Carm. aan wie hij het artikel, een eerbetoon aan pater Titus Brandsma, opdroeg.

De ruim negentigjarige, maar nog steeds scherpzinnige pater Constant Dölle, O.Carm., liet in een laatste reactie weten:

“ Het is voor allen die leven in een land waar hun vrijheid goed geordend is, van groot belang hen te gedenken die daarom hebben geleden en daarvoor zijn gedood. Zo vaak wij gedenken, weten wij wat onze vrijheid waard is. De karmelieten hebben hoge waardering voor het werk van de Stichting Nationaal monument Kamp Amersfoort, die door onderzoek en documentatie het waardig gedenken – ook van pater Titus Brandsma, O.Carm. – mogelijk maakt. Zij gedenken in hun gebed ook dat werk. ”

Ook:

“ Titus Brandsma heeft geleefd en geleden in het rotsvaste geloof dat God ons liefheeft en dat Hij daardoor aan ons leven zin en oriëntatie geeft. Titus Brandsma heeft over zichzelf gezegd: ‘Al weet ik niet wat er met mij zal gebeuren, wel weet ik dat mijn leven rust in Gods hand.’ Met vriendelijke groet, pater Constant Dölle, O.Carm. ”.

In de loop van de jaren hebben oud-gevangenen vaak nog gesproken over hun ontmoetingen met pater Titus Brandsma. Ze kenmerken hem als een beminlijk mens. Open en verstaanbaar naar gewone mensen, rationeel, en redenerend als hoogleraar naar zijn studenten. Wat we vooral ook niet mogen vergeten is het feit dat pater Titus Brandsma vooral ook betrokken was bij het netwerk van kranten van Rooms-katholieke signatuur. Tot het laatst toe ijverde hij er voor de nazi-propaganda daar buiten te houden en de eigen boodschap zuiver,

Een foto van Titus uit 1940

ondertussen de journalisten in die branche een hart onder de riem stekende.

Het verzet van de Rooms-katholieke kerk tegen de naziebezetting en de onderdrukking van ons land (onder aanvoering van aartsbisschop J. de Jong) is vaak sterker geweest dan algemeen werd aangenomen. De prijs die daarvoor werd betaald ook. Allerlei betrokkenen rondom de aartsbisschop werden slachtoffer van het steeds nauwer sluitende net van terreur en wraakneming. Pater Titus Brandsma was één van hen.

In volgende artikelen dit jaar zal aandacht worden besteed aan Salomon Rodriques Miranda en Wiardi Beckman.

Cees Biezeveld.

Professor dr. Titus Brandsma: *priester, verzetsheld en geleerde*

Professor dr. Titus Brandsma. Hoe hij iemand ook kende, pater Titus Brandsma was vooral geïnteresseerd in zijn medemens. De indruk die Constant Dölle al op tienjarige leeftijd van hem opdeed bevestigde hij later: "Hij was iemand die je absoluut kon vertrouwen." Weinigen leven zo intens als hij deed. Zoals hij stierf overkwam dat velen. Veelal anoniem. Hoe dan ook, in het portret van zijn leven, lijden en sterven spiegelen zich al diegenen met wie hij omging of in hun ervaringen met hem opliepen. Titus Brandsma - voortdurend in beweging en velen ver vooruit - putte uit een innerlijke bron. Zijn oorsprong, zijn cel. Óók die van zijn nagedachtenis. Pater Titus Brandsma: onwankelbaar in zijn vertrouwen, in zijn ideeën, zijn verzetswerk, zijn geloof en in zijn vriendschappen. Een man van God en van de mens. Een priester die niet praatte over andere mogelijkheden, maar in vrijheid koos voor de weg die hij moest gaan. Voor hem gold als voor iedereen: een mens kiest niet voor zijn levenslot, maar Is zijn levenslot.

Opgedragen aan pater Constant Dölle O.Carm.

De boerderij 'Oegekleaster', sinds 1920 bewoond door de familie Brandsma.

Anno Sjoerd Brandsma werd op 23 februari 1881 geboren. In het Friese Ugoklooster, een gehucht van slechts enkele boerderijen, vlak onder Bolsward. Hun boerenhoeve heette *Oegekleaster*. Die had zijn overgrootvader Mebius Brandsma al in 1820 aangekocht. Anno groeide op met vier zusters en één broer. Tjitsje Annes Postma, eenvoudig, diep vroom en als moeder soms overbezorgd, was een open vrouw. Vader Titus Brandsma - naast boer, gemeenteraadslid van Wonseradeel en voorzitter van de plaatselijke kiesvereniging - leek vrij gesloten. Vanuit zijn sociale positie onderhield hij zich met de prominenten van het katholieke Friesland. In huize Brandsma was soberheid troef en gold een zekere gestrenge opvoeding. De familie hechtte zeer aan de waarde van het woord en gebed. Wat geen pas gaf, werd vermeden. Het gezin leidde een teruggetrokken bestaan en in een ingetogen sfeer. Moeder hield ervan 'onder ons' te zijn en vermeed drukte van buitenaf. Rust

en intimiteit waren indertijd een kostbaar goed. Het merendeel liet zich aansturen door de seizoenen, de kerkelijke hoogtijdagen en natuurlijk de zondag. Het meeste ging tot aan de horizon. Daaraan leek alles vergroeid met het land en daarboven de luchten.

Anno was tenger, vrolijk, precies en bedachtzamer dan zijn leeftijdgenoten. Hij typeerde toen al door zijn attentie en geheugen. Hem ontging niets. Zijn lagere schooljaren verliepen zonder vermeldenswaardige feiten. Thuis vroeg hij in alles naar het hoe en wat. Dit duurde zo voort tot hij begon te spreken over priester worden. Niet lang daarna bedacht zijn broer Hendrik hetzelfde. Dit bleek een zwaarwegende waarheid. Er zou geen stamhouder zijn die vaders boerderij zou voortzetten. Vijf van de zes kinderen Brandsma kozen voor een eigen religieuze levensbestemming.

Op 4 mei 1892 ging Anno voor het eerst ter communie. Op elfjarige leeftijd kwam de grote ommekeer. Anno koos voor het priesterschap. De Bolswardse pastoor De Keyzer steunde hem in zijn keuze. Met zijn aanbeveling op zak reisde Anno in september 1892 naar het Brabantse Megen. Daar volgde hij op het Gymnasium St. Anthonius van de minderbroeders franciscanen een zesjarige opleiding. Anno, de beste van de klas, haalde prijs na prijs. Zo goed als dit ging, zoveel zorg was er om zijn fysiek. Hij viel op door zijn standvastige karakter en evenwichtige geest. Na voltooiing van zijn studie deed Anno in september 1898, achttien jaar oud, zijn intrede bij de karmelieten in Boxmeer.¹⁾ Tegen de verwachting van zijn ouders in. De karmelitaanse spiritualiteit en het beschouwende van de Karmel, maar ook het actieve karakter van deze kloosterorde, waar gebed, arbeid, stilte en studie elkaar afwisselen, bepaalden zijn keuze. Vanaf dat moment begon zijn indrukwekkende loopbaan.

1) Van oorsprong komt de Karmelorde uit Israël. In 1150 woonden op de berg Carmel een aantal kluizenaars dat zich geïnspireerd wist door de profeet Elia en zijn liefde voor de eenzaamheid en het contemplatieve gebed. Onder druk van de veroveringsdrang van de Islam, trokken de karmelieten al vroeg in de 13e eeuw naar Europa. Ze vestigden zich daar in de steden onder het statuut van bedelorde. De karmelieten werden zich in het Westen bewust van hun volledige roeping: het Karmelideaal bleef hoofdzakelijk contemplatief, maar werd nu verrijkt met een grotere pastorale zorg naar de bevolking toe. De orde breidde zich uit over heel Europa. Tijdens de Reformatie verdwenen de vestigingen van de Karmelorde uit Nederland. Pas in 1653 werd er vanuit Vlaanderen een karmelietenklooster gesticht in Boxmeer. In de 18e eeuw zorgden een antikerkerlijke politiek en de Franse revolutie opnieuw voor grote problemen voor de kloosterordes. Rond 1830 bestonden er in Midden-Europa nog maar twee karmelietenkloosters: in het Beierse Straubing en in het Brabantse Boxmeer. Bij dit laatste klooster met zijn rijke historie meldde Anno Sjoerd zich op zaterdag 17 september 1898 aan. Het convent telde toen 39 karmelieten. Titus Brandsma onder ons, H. Nota pr. (O.Carm. betekent: Ordinis Carmelitarum van de orde der karmelieten)

Het klooster aan de Steenstraat. De gevel toont streng en sober. Gelijk de levensstijl waar de karmeliet naar streeft. Door het portaal en het klooster heen kom je uit aan de achterzijde. Naar de stilte toegekeerd. Na zijn intrede kreeg hij zijn cel. Daarbinnen werd hij zich bewust van de geschiedenis die de religieuze gemeenschap heeft. Op deze dag ervoer hij zijn roeping en bestemming. Naar zijn persoon en de gemeenschap. Vanaf dan heette hij Titus. Zijn kloosternaam was die naar de leerling van apostel Paulus en de eerste bisschop van Kreta. Zijn cel bood hem rust. Van buitenaf drong het licht naar binnen. In Titus zelf was een ander schijnsel. Het verlichtte daar de stilte die hem steeds dichterbij zichzelf bracht. Bij wat enkel telde: de religieuze werkelijkheid. Dit proces hield nooit op. Het bleef zijn levensvernieuwing doorlopend continueren. In zijn eerste brief aan huis schreef hij: "Ik geloof wel dat God mij hier geroepen heeft". Vervolgens schetste hij de inrichting van zijn cel. Enkel een bed met een strozak, een kast en lessenaar. Alles wat nodig was en niet meer dan dat. Titus vond er innerlijke rust en Gods werkelijkheid. Zijn meest kostbare momenten. Een jaar na zijn intrede deed Titus zijn kleine professie.²⁾ Het jaar daarop begon hij aan zijn studies in de theologie en wijsbegeerte. Na zijn grote professie verhuisde hij naar Zenderen. In september 1903 verhuisde Titus naar het karmelitaanse studiehuis in Oss. Daar ontving hij aan het einde van dat jaar in de kloosterkapel de subdiakenwijding. De diakenwijding volgde een half jaar later. Op 17 juni 1905 werd Titus, samen met zeven medebroeders, door Mgr. Wilhelmus van der Ven, bisschop van Den Bosch, in de St. Jan kathedraal tot priester gewijd.

Aanvankelijk mocht Titus na zijn priesterwijding niet in Rome gaan studeren. De een vreesde zijn zwakke gezondheid, de ander zijn 'voorliefde voor gevaarlijke stellingen'. Titus schikte zich in wat administratief werk. Na enkele jaren zorgde zijn medebroeder Dr Hubertus

Titus woonde van september 1903 tot september 1923 in het klooster van de Karmelieten in Oss

Hubertus Driessen en Titus Brandsma te Rome

Driessen er voor dat hij alsnog zijn wetenschappelijke vorming in Rome mocht voortzetten. Op 25 oktober 1906 reisde Titus naar Rome, waar hij ging studeren aan de pauselijke universiteit Gregoriana. Hier, in het Collegio San Alberto, het centrale huis van de orde, in de naaste omgeving van de Engelenburcht en Sint-Pieter woonden uit allerlei landen religieuze studenten bijeen. Op 27 januari 1907 ging Titus op audiëntie bij paus Pius X. De diepe ernst en de trek om de mond van de heilige vader trof en boeide ook Titus. Titus noemde het schalksheid, weemoed, zei later Mgr. Dr J. de Jong. Op 25 oktober 1909 ontving hij - verlaat door langdurige periodes van ernstige ziekte - in Rome zijn doctorsbul.

Via Basel keerde Titus terug naar Nederland, waar de toen achtentwintigjarige pater met zijn hoge borstelkuif en tengere gestalte werd benoemd tot docent filosofie aan het eigen studiehuis van de karmelieten, het Filosoficum te Oss. Hij had nog drieëndertig jaar te leven.

In 1939 schreef Titus in zijn bijdrage aan een Liber Amicorum dat hij 'een eigenzinnige' was. "Ik had hier en daar wat eigen meningen die anders waren dan in de school geleerd werd". In feite een bevestiging

2) Kloostergeloften: publieke geloften aan God gedaan, waardoor een christen zich verbindt de evangelische raden van zuiverheid (celibaat), gehoorzaamheid en armoede te onderhouden, en waardoor hij of zij in de Kerk het juridisch statuut krijgt van religieus. In de norbertijnen orde worden de geloften afgelegd tegenover een concrete kerkgemeenschap. De geloften kunnen tijdelijk zijn of voor het leven. Tijdelijke of Kleine Professie: voor de duur van (bij de karmelieten) drie jaar. Grote Professie of Plechtige Professie: voor het leven. Celibaat: Het woord 'celibaat' is afgeleid van het Latijnse woord *cælebs, cælibis*, adiectivum (bijvoeglijk naamwoord), ongehuwd. In het oudere Latijn betekent het 'ongehuwde', of 'ongehuwde staat', dat is 'vrijgezel' of 'weduwenaar'. In het latere, christelijke, Latijn kon het ook 'maagdelijk' betekenen. Tegenwoordig verstaat men er gewoonlijk onder de voor katholieke geestelijken, dat zijn, van lager naar hoger: subdiaken, diaken, priester en bisschop, verplichte ongehuwde staat. Ook mannelijke en vrouwelijke kloosterlingen houden zich aan het celibaat.

van wat hij eerder zijn provinciale overste voorhiel toen hij tegen hem zei 'dat hij zich niet aan schoolse opinies zou houden en dat het misschien goed was hier rekening mee te houden, voor 't geval dat men in de toekomst van hem het traditionele onderwijs verwachtte'.

Later zei hij over het uitstel van zijn studie in Rome 'dat dit een van de lessen was die hij nodig had' en leek het of met deze gemeenplaats alles was gezegd. Iemand schreef eens dat de woorden waar niemand meer van opkijkt, de gemeenplaatsen die we bijna moeiteloos gebruiken, eigenlijk fungeren als eeltplekken. Ze ontstaan waar je het meest gevoelig bent. Je zou veel pijn lijden en te kwetsbaar leven als deze harde plekken zich niet konden vormen; ze beschermen je en verbergen misschien je wonden.

Titus vertelde weinig over dergelijke perioden. Hij maakte ze nuttig en zinvol door ongestoord en in grote geconcentreerdheid bezig te zijn met vragen en problemen over eigen mogelijkheden en grenzen. Ingekeerd in zijn cel was hij onbereikbaar, totdat hij de buitenwereld weer met warmte en ontvankelijkheid tegemoet trad. Zo wisselden zich perioden van activiteit en stilte af. Beide tijden beleefde hij als zinvol, net zoals spreken en zwijgen dat is; beide hebben hun eigen betekenis en beide zijn onmisbaar. Beide maken het geheel tot wat het is: het totaal.

Nadat eerder de kerkgebouwen door de Reformatie in beslag waren genomen en de talrijke kloosters werden afgebroken, kwam er in de tweede helft van de negentiende eeuw weer vrijheid voor de katholieke kerk en kwam tijdens Titus' vormingsjaren een voorzichtig herstel op gang. Titus voelde zich thuis bij deze opbouwende ontwikkelingen. Het inspireerde hem. Wel was hij van mening dat er 'meer' moest gebeuren. Er gold meer dan enkel het uiterlijk van hoge torens, luide klokken en theatrale erediensten. Dat duidde vooral op macht en luister. De gevoelens van zekerheid en geborgenheid, het samen goed op weg zijn, was dan wel heel waardevol, maar Titus miste het innerlijke van de geloofshouding. De mystieke dimensie van het geloofsleven was nauwelijks bespreekbaar. De moederkerk regelde het meeste en liet zo bewust nauwelijks ruimte voor eigen verantwoordelijkheid. Dat maakte veel gelovigen onderdanig en volgzaam.

De mystieke ervaring - het fenomeen dat geen woorden kent voor iets dat niet onder woorden te brengen is - was maar voor enkelen toegankelijk. Kortom: omdat men het verschijnsel van de mystieke ervaring vrij verwarrend vond, was men van oordeel dat het niet iets was voor de gewone man. Met deze elitaire houding hield een minderheid de meerderheid dom en zo naar hun mening het christelijke

leven overzichtelijk. Voorbij aan ervaring zou het geloofsleven vooral getoetst moeten blijven worden aan de theologie en de moraal. Bij Titus groeide echter de overtuiging dat het mystieke leven onmisbaar was voor een werkelijk herstel van de kerk. Deze bezielende gedachte noemde hij de grondslag van zijn roeping. Alles voedde zich daarmee. Waar hij zich ook bevond, in de collegezaal, in de trein, en hoeveel tijd men ook van hem opeiste, hij heeft zich hiervan nooit laten afbrengen. Er was een bezieling, onophoudelijk uitgedragen, onophoudelijk gelouterd.

In dit proces van katholieke emancipatie was Titus een initiator. Voor hem gold vooral de vernieuwing van het geestelijk leven van de Nederlandse katholieken. Het was naar de typering van de Nijmeegse historicus Prof. L.J. Rogier 'de kwarteeuw van de ontluiking'. Op 19 september 1932 werd Titus benoemd tot hoogleraar aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen, de huidige Radboud Universiteit.³⁾ Op deze dag kreeg hij van zijn voorganger in het ambt, de theoloog R.L. Jansen, aan het einde van de overdrachtsrede de rectorale ambtsketen omgehangen.⁴⁾ Titus, die deze functie tot aan zijn arrestatie in 1942

Titus in 1932 als rector-magnificus van de r.k. Universiteit te Nijmegen

3) Dr J.B.A.M. Brabers, historicus Radboud Universiteit, Nijmegen

4) Indertijd hadden de rectorale overdrachten steevast in september plaats, bij de opening van het academisch jaar. Brandsma droeg de keten vrijwel precies een jaar; op 18 september 1933, in zijn overdrachtsrede, droeg hij het rectoraat over aan de jurist E.J.J. van der Heijden. (Bron: Dr J.B.A.M. Brabers, historicus Radboud Universiteit, Nijmegen)

zou behouden, kreeg de opdracht om te gaan doceren in de geschiedenis van de wijsbegeerte en van de mystiek, toegespitst op met name de Nederlandse mystiek. De aanstelling onderstreepte zijn mening dat wilde men volwaardig mee kunnen spreken in de gaande ontwikkelingen, wetenschappelijke vorming een noodzaak was.

De schrijver Godfried Bomans, die zich na het behalen van zijn kandidaatsexamen Rechten aan de Universiteit van Amsterdam in 1938 inschreef als student Wijsbegeerte aan de Universiteit van Nijmegen, herinnerde zich de hoogleraar Titus Brandsma als iemand die "geheel en al zonder ijdelheid was en in de geschiedenis van de mystiek de stof vond die hem het meest interesseerde". Bomans vond de hoogleraar hier op zijn best en kon hem niet genoeg horen vertellen over de grote figuren uit de historie van de vroomheid.

Titus Brandsma was geen man van tijdloze wetenschap en niet expliciet uit op een grote wetenschappelijk naam. Zijn doel was vooral mensen te vormen die over alle noodzakelijke deskundigheden beschikten die nodig waren om leiding te geven en verantwoordelijkheid te kunnen dragen in het maatschappelijk leven. Titus - een mens die zich op een open manier aan een stelsel bond - koos bij voorkeur ook wetenschappelijk het goede van anderen en verzamelde dat. De universiteit maakte kennis met een man die vooral praktisch was ingesteld. In de grote zaken die hem interesseerden, nam hij een houding aan van een geïnspireerd ondernemer.

In zijn rectoraatsrede naar aanleiding van zijn benoeming op 17 oktober 1932 tot Rector Magnificus van de Universiteit van Nijmegen, had Titus het over 'Het Godsbegrip'.⁵⁾ Titus toonde zich onthutst dat de zich almaar ontwikkelende mens, prat en fier op zijn vooruitgang, zich in zo grote getale afkeerde van God. De rondom zich heen voortwoekerende godsontering en godsontkenning typeerde Titus als 'de grootste aller noden'. Hijzelf baseerde zijn overtuiging en geloof op het gegeven dat wij God moesten zien als de diepste grond van ons wezen. Naar zijn mening was een doorleefde godsrelatie de meest doeltreffende tegenkracht tegen de waan van de tijd.

Voor Titus - van wie bekend was dat zijn vroomheid echt en diep was - gold vooral zijn medemens, wiens wereld de maatstaf was. Titus ging met de een mee tot het einde, terwijl hij de ander een goede impuls gaf waarmee deze verder kon. Hoewel daar soms anders over werd gedacht, wilde hij geen autoritaire professor zijn. Titus bood zijn studenten ruimte om zichzelf te ontplooiën en hun studie als een creatief proces te ervaren. Hij had er geen behoefde aan om macht uit te oefenen over anderen. Dat maakte hem ontvankelijk voor werkelijke ontmoetingen. Zonder aanzien des persoons. Iedereen die hem kende, wist dat.

Zijn leven was voortdurend in beweging. Titus vond door al het reizen, plannen en vergaderen nauwelijks rust, maar hij was onvermoeibaar. Zich bewust van waar het in zijn tijd om ging, kon hij niet rusten of zwijgen. Met een beslistheid die anderen wel eens hinderde, dreef hij zijn plannen en ideeën almaar voort. Toch bezat Titus zoveel rust, dat hij te allen tijde naar mensen kon luisteren alsof hij niets anders te doen had. Zijn innerlijke rust putte hij uit een diepe bron. Geen mens heeft daarvan ooit de onuitputtelijke oorsprong kunnen verstoren. Titus Brandsma behoorde tot de mensen voor wie de tijden ineenschuiven. Mensen die de gebeurtenissen van vandaag zien in het licht van het verleden en de toekomst.

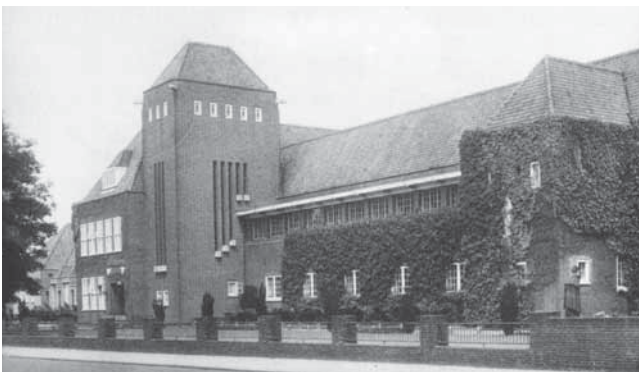
Wereldbeeld

Wanneer Titus zich wilde bepalen op zijn eigen geestelijke roeping trok hij zich het liefst terug in de serene rust van zijn cel. Daarin trad hij al mediterend zijn innerlijk binnen. In die afgebakende hof, zijn karmel, had alles zijn eigen ruimte en eigen tijd. Titus voelde zich er een kind van de schepping en vond alles, zoals hij dat beleefde, een vonk van de goddelijke aanwezigheid. Veel mensen kunnen zich niet neerleggen bij een wereld waaraan van alles ontbreekt. Titus was van mening dat het zuiver goede niet was te realiseren en altijd was 'vermengd'. Deze dubbelzinnigheid typeerde Titus' beeld van de wereldgeschiedenis. Naar zijn overtuiging was er een spoor dat voorbij het oppervlakkige verwees naar een zin en een oorsprong waarop de mens geen invloed heeft. Iemand's geestelijke vorming hing sterk af van zowel de landsaard, als de tijd waarin iemand leeft. Hijzelf leefde naar zijn levende God, die volgens Titus' belijden in zijn scheppende vrijheid altijd nieuw is en anders dan wij verwachten. Een geheim dat ons steeds omringt en dat men pas ervaart als men erop ingaat en zich eraan bloot geeft.

Toen het nationaal-socialisme kwam opzetten, is Titus door heel het land studenten en anderen daarop gaan attenderen. Zoals toen in 1935 de Neurenberger Wetten werden uitgevaardigd en daardoor Joden en niet-Ariërs werden uitgesloten van het staatsburgerschap. Hij vond de ideologie van de nazi's volstrekt verwerpelijk en droeg de mening uit dat die totaal moest worden afgewezen. De begeerte naar macht en het systeem waarin andersdenkenden slechts als rivaal werden gezien, duidde hij aan als een banaliteit. De sterke mens waar Titus voor opkwam, is de mens die de ander ziet. Het is een mens die lijdenden niet aan hun lot overlaat en zwakkeren niet aan de kant schuift, maar juist eerbiedigt. Hoewel de wereld doof bleef voor de rampzalige ontwikkelingen, weerhield dat Titus er niet van om met zijn typerende kracht en onverzettelijkheid door te gaan met het werk dat uiteindelijk zijn lot zou bepalen. Hoe terecht zijn verontrusting over de 'Übermensch', het verwrongen mensbeeld van het nazidom, is geweest, leert de geschiedenis.

Middelbaar onderwijs

Naast zijn werk aan de universiteit van Nijmegen hadden twee belangrijke invloedsgebieden Titus' bijzondere aandacht: onderwijs en journalistiek. Naast de katholieke dagbladers, die zich al een aanzienlijke plaats had verworven, was ook het rooms-katholieke onderwijs sterk in opkomst. Na zijn benoeming in 1909 tot docent in de filosofie te Oss, viel Titus het tekort aan katholieke middelbare scholen op. Naar zijn aard zette hij direct mensen in beweging en rustte niet voordat de juiste maatregelen waren getroffen. Die mondden in 1919 uit in de oprichting van een middelbare handelsschool en in 1923 in de opening van de HBS (Hogere Burger School), het huidige Titus Brandsma Lyceum. Vanaf toen kregen steeds meer jongeren in het noordoostelijke deel van Brabant de mogelijkheid zich te ontwikkelen. In Twente zette hij eenzelfde ontwikkeling in gang en werd nog datzelfde jaar in Oldenzaal een katholieke middelbare school gesticht. Hiervoor slaagde Titus in 1926, evenals voor de Ossche HBS, de vereiste rijks-subsidie los te krijgen. Net als de start van de Nijmeegse universiteit, was ook de opening van beide scholen een mijlpaal voor Titus. Als voorzitter van de in 1924 opgerichte Bond van besturen van R.K. Hogere Burgerscholen en Gymnasia, zou Titus zich zijn hele leven blijven inzetten voor de bevordering en uitbouw van het rooms-katholieke onderwijs. Tijdens zijn hele academische loopbaan was hij gedurende de zomermaanden in heel het land als gecommitteerde of deskundige aanwezig bij eindexamens op de Hogere Burgerscholen en Gymnasia, om aldus te waken over het niveau van het middelbaar onderwijs.

In 1919 start in Oss de Middelbare Handelsschool en in 1923 de Hogere Burgerschool, het latere Titus Brandsma Lyceum

In 1923 werd in Oldenzaal het Lyceum opgericht

Journalistiek

Na het noviciaat - tijdens de jaren van studie en vorming - ontdekte pater Titus ook de passie van het schrijven en publiceren.⁶⁾ Zijn eerste uitgave was een 'Bloemlezing uit de werken van Teresa van Avila'. Zijn talent bleef zich almaar ontwikkelen. Nadat hij na twee jaar onder de naam van de humanist Baptista Mantuanus een studie- en discussieclub oprichtte, verscheen nadien in de "De Katholieke Gids" zijn bijdrage over deze humanist.

Zich dan nog verschuilend achter deze schrijver kritiseerde Titus de matheid van het Nederlandse katholieke leven: "Wie invloed wil uitoefenen, moet maken dat hij daarop recht heeft; wie er naar streeft verhoudingen te regelen, de maatschappij te helpen vormen, in te werken op de algemene gang van zaken, moet materiaal kunnen aanbrengen, even goed of nog beter dan dat van zijn mededingers. Daardoor krijgt hij recht om mee te werken."

Titus voelde zich nauw betrokken bij het werk van de journalist. Het beroep fascineerde hem. Zelf schreef hij al vanaf 1918 elk jaar 104 hoofdartikelen over sociale en politieke onderwerpen in 'De Stad Oss', een krant waarvan hij ook de redactionele leiding had. Daarbij was hij als censor en rubricist verbonden aan de regionale krant 'De Gelderlander'. Bovendien publiceerde Titus regelmatig in De Maasbode, De Tijd en Ons Noorden. In 1935 kreeg hij een functie die zijn levensloop zou gaan bepalen. Op 23 mei van dat jaar werd Titus op voorspraak van kardinaal Dr Jan de Jong benoemd tot geestelijk adviseur van de rooms-katholieke journalistenvereniging. Een aanstelling die prachtig aansloot bij zijn ambitie. In zijn dankwoord hield Titus zijn gehoor voor dat 'wij katholieke journalisten' alles in het positieve, het opbouwende op de voorgrond moeten stellen en naar de wens van Onze Lieve Heer de liefde hoog dienen te houden.

De groei van de dagbladen stelde steeds hogere eisen aan een journalist. Reden voor Titus om op 12 september 1936 het thema van de journalistenopleiding aan de orde te stellen. Zijn voorstel vond instemming en Titus werd gekozen tot voorzitter van een commissie voor de opleiding in de journalistiek. Tussendoor gehinderd door een zware overspanning in augustus 1937, werkte Titus naar zijn aard en kunnen met vaart een conceptplan uit. De opleiding moest uitgaan van de beide katholieke persverenigingen: die van de directeurs én van de journalisten. Uiteindelijk strandde het plan door een gebrek aan consensus. Een nieuw opgerichte commissie - weer onder voorzitterschap van Titus Brandsma - ging zich hierna bezig houden met 'nieuwe vormen van journalistiek'. De moderne mogelijkheden voor opinievorming en achtergrondinformatie - zoals de radio, de weekjournaals in de bioscoop enz. - ontwikkelden zich almaar meer. De commissie bepleitte daarom een samenwerking waar-

6) Noviciaat: de proeftijd van minimaal één, maximaal twee jaar, die men moet ondergaan alvorens in een klooster te worden opgenomen. De weg van Titus Brandsma, Constant Dölle, p. 22

bij de technische mogelijkheden van de verschillende media bepalend moesten zijn voor ieders eigen taak. Zo zou de krant zich meer moeten gaan toeleggen op beeldmateriaal zoals foto's en tekeningen.

Rechtspositie van de journalist

De gebeurtenissen volgden elkaar in die jaren snel op. Toen Titus voorzitter werd van een in mei 1939 opgerichte commissie die opkwam voor de maatschappelijke en rechtspositie van de journalist, ontlokte dat aan directeuren kritiek. Dit, omdat hij zich volgens hen te veel bemoeide met materiële belangen, wat in strijd was met zijn functie als geestelijk adviseur. Hoewel hij hierop zijn voorzitterschap neerlegde, bleef hij actief in de commissie en bleef hij in alle rust zijn opvattingen uitdragen. Ook het door hem op 16 april 1940 geschreven program om te komen tot een collectieve arbeidsovereenkomst strandde op het afzijdig blijven van de dagbladdirecteuren. Titus - die wegens ernstige gezondheidsproblemen, een nierversgiftiging - vanaf eind 1939 tot half april 1940 volledige rust moest houden, was teleurgesteld. De man die altijd de zelfstandigheid van de mens beïjverde, vond dat velen onrecht werd aangedaan.

Titus, die in deze periode leed aan duizelingen en een ernstige infectie van de urinewegen, volgde verschillende kuren. In april 1940 moet hij voor medisch onderzoek naar de Boerhavekliniek te Amsterdam. De infectiehaard bleek echter onbereikbaar. Titus werd geteisterd door koorts, zware hoofdpijnen en geheugenzwakte. Zijn door medicijnen geteisterde maag moest met rust worden gelaten. Op 27 mei werd Titus opgenomen in de Boerhavekliniek, waar hij werd behandeld door dr Van Cappelen. De herstelperiode duurde tot in de zomermaanden, waarna er nog een rustkuur volgde in het klooster in Merkelbeek.

Conflict met Duitse overheid

Het sterk opkomende bewustwordingsproces van de katholieke journalisten werd onderbroken door de oorlog. Door te weinig tegenwind wist de bezetter betrekkelijk gemakkelijk de katholieke pers naar zijn hand te zetten. Titus hield echter vast aan de eigen verantwoordelijkheid van de pers en de vrijheid van het woord. Met de hem typerende moed en kracht zette Titus de strijd voort en aanvaardde daarmee de uiterste consequentie. Op 26 januari 1941 verboden de Nederlandse bisschoppen aan katholieken die openlijk het nationaal-socialisme steunden, de sacramenten toe te dienen. In juli van dat jaar richtten de kerkleiders zich in een open brief tot het Nederlandse volk. Ze noemden de vele ongerechtigheden waaraan katholieken werden blootgesteld en wezen op de onderdrukking van vrijheid van meningsuiting. Men kon nog nauwelijks van vrije berichtgeving spreken.

Tussen alle zaken door die hem in de oorlogsjaren bezig hielden, zette Titus zich als voorzitter van de Bond van Besturen voor het R.K. Voorbereidend Hoger en Middelbaar Onderwijs (VHMO) ook nog in voor de Joodse scholieren. Op 16 augustus 1941 werd aan alle Joodse kinderen de toegang tot de middelbare scholen ontzegd. Namens de bisschoppen meldde Titus Brandsma de katholieke schoolbesturen 'dat de kerk geen enkel onderscheid van geslacht, ras of volk zal maken'. Titus reisde diverse malen naar het Departement van Onderwijs in Den Haag, schreef brieven en hield pleidooien. Hoewel de Joodse kinderen aanvankelijk nog onderwijs werd toegestaan op de Karmelscholen, kon Titus het uiteindelijke onderwijsverbod voor Joodse leerlingen niet tegenhouden.

Op 18 december 1941 ontvingen de dagbladbureaus van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten een telegram. Het gold een departementaal verbod aan de dagbladbureaus om de haar aangeboden advertenties van de NSB op principiële gronden te weigeren. Deze bepaling leidde tot de beslissing van aartsbisschop Dr Jan de Jong om in overleg met Titus te besluiten aan alle katholieke dagbladredacties een schrijven te sturen waarin hij duidelijk maakte dat de bedoelde advertenties niet geplaatst moesten worden.⁷⁾

AARTSBISDOM

Utrecht, 16 januari 1942.

UTRECHT

Aan de Heeren Directeuren en Hoofdredacteuren der RK bladen,

Wij zijn ons er volkomen van bewust, in welke uiterst moeilijke positie de Katholieke pers zich bevindt en welke grote economische belangen op het spel staan. Ook zouden wij het ten zeerste betreuren als de katholieke pers, met zooveel moeite en offers opgebouwd en die zooveel goeds heeft gedaan, zou moeten verdwijnen. Maar er zijn grenzen en wij zouden geen bladen als katholiek kunnen erkennen, die een levensbeschouwing propageren, die met de katholieke in strijd is. Deze zouden zelfs voor de katholieken nog veel gevaarlijker zijn dan neutrale of nationaal-socialistische bladen, omdat de geloovigen ten opzichte van deze gereserveerd staan, terwijl zij zouden meenen, dat die nationaal-socialistische levensbeschouwing voor hen aanvaardbaar is, als zij gepropageerd wordt door bladen van overigens katholieke strekking. Het zou ergernis geven, als aan de katholieke journalisten toegestaan wordt het nationaal-socialistische te propageren, wat aan anderen verboden is.

Daarom verklaart het Hoogwaardig Episcopaat uitdrukkelijk, dat het opnemen van advertenties van de N.S.B. in Uwe bladen en eveneens van artikelen, welke geheel of ten deele, strekken om de N.S.B. te bevorderen (tenzij zij met betrekking daartoe doel-

7) Mgr. Johannes de Jong werd in 1885 geboren in Nes op het eiland Ameland. Hij werd tot priester gewijd in 1908. Daarna zette hij zijn studies voort in Rome aan de Pauselijke Universiteit Gregoriana. Daar behaalde hij een doctoraat in de filosofie en de theologie, met dogmatiek als hoofdvak. Vanwege zijn belangstelling voor de historische aspecten van de katholieke doctrine, groeide De Jong uit tot een gerespecteerde kerkhistoricus. In 1936 benoemde paus Pius XI hem tot aartsbisschop van Utrecht. Kardinaal De Jong stierf op 8 september 1955.

treffend zijn verbeterd, gewijzigd of gesnoeid), het katholiek karakter aan Uw blad ontnemt en dat zulks ook ter kennis van de gelovigen zal worden gebracht. Bij het opnemen van berichten en verslagen van nationaal-socialistische zijde, waarvan de opname verplichtend wordt gesteld, moet de bron worden aangegeven. En het Hoogwaardig Episcopaat verklaart vervolgens, dat het niet in acht nemen van deze normen in het algemeen moeten worden beschouwd als in belangrijke mate steun verleenen aan de N.S.B., en dat de verantwoordelijke personen ook vallen onder de daarop gestelde sancties. Om een eensgezinde houding te bereiken, zou het Hoogwaardig Episcopaat het ten zeerste op prijs stellen via den Geestelijken Adviseur, Prof. dr. T. Brandsma, een schriftelijke Verklaring te ontvangen, dat U als Directeur of Hoofdredacteur deze richtlijnen wilt volgen.

Met gevoelens van eerbiedige hoogachtig, namens het Hoogwaardig Episcopaat

† Dr J. de Jong, Aartsbisschop van Utrecht

Anno als student bij de Karmelieten in Boxmeer

Tevens werd besloten dat Titus alle katholieke dagbladen zou bezoeken. Dit, om bij de directies en hoofdredacties dit 'neen' te gaan toelichten. Met deze actie wilde hij de hoofdredacteurs oproepen de druk van de Duitsers te weerstaan. Op nieuwjaardag 1942 begon Titus aan een negendaagse reis naar alle uithoeken van het land. Aanleiding voor de Sicherheitsdienst om pater Titus Brandsma wegens systematische voorbereiding van een tegen de Duitse bezettingsoverheid gerichte verzetsbeweging te laten arresteren.

Op zondag 18 januari 1942, de laatste dag die Titus Brandsma in vrijheid beleefde, reisde hij nog naar

Oldenzaal, Utrecht en Amsterdam. Daar overnachtte hij en droeg hij de volgende dag in de Bonifatiuskerk voor de laatste maal de Mis op. Na afloop reisde hij op maandag 19 januari terug naar Den Haag, waar hij een gesprek had op het Departement van Onderwijs.

Arrestatie

Maandagmiddag 19 januari 1942 meldden zich twee mensen aan de deur van het op 6 januari 1930 officieel ingewijde karmelietenklooster aan de Doddendaal 8. Daar woonde hij vanaf de oprichting in 1929/1930. Een van hen was een Duitse Gestapoagent. *'Stellen ist meiner Name'. 'Im Auftrag des höheren Befehlhabers der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes muss ich Sie, Herr Professor Doctor Brandsma, einstweilig in Schutzhaft nehmen. Um halb sieben fahren wir ab nach Arnheim und morgen geht's weiter. Sofort möchte ich gern auf ihrem Zimmer eine Visitation vornehmen. Wollen Sie uns das Zimmer bitte zeigen, Herr Professor?'* De toonzetting was kort en onverbiddeijk. Zonder een spoor van eerbied of iets van menselijkheid. Koud tot op het bot. Zijn verzoek om nog een document te mogen laten verzenden, werd afgewezen. Titus' werkkamer werd verzegeld, zijn rol was uitgespeeld. Vlak daarna zag zijn overbuurman hoe Titus in een gereedstaande auto werd geduwd, waarna deze de straat uitreed. De eerste nacht van zijn gevangenschap bracht Brandsma door in de Arnhemse gevangenis. Al de volgende ochtend werd hij per trein naar Den Haag overgebracht. Vandaar ging het naar de gevangenis in Scheveningen, ofwel het 'Oranjehotel' aan de Alkemadelaan 850. Titus werd opgesloten in cel 577.

Uit 'Mijn Cel'

Het zou na een nacht te Arnhem, hier maar één nacht zijn. Met die woorden werd ik op 20 Januari cel 577 binnengebracht. Den volgenden morgen moest ik om half negen klaar zijn voor het verhoor in Den Haag. In den middag kon het waarschijnlijk afgesloten worden en zou ik met het oog op mijn gezondheid weer naar huis gaan.

Op woensdag 21 januari werd Titus om half negen naar de centrale van de Sicherheitsdienst overgebracht. Het verhoor vond plaats op het Binnenhof 7, *Abteilung Presse*. *SS Hauptscharführer* Hardegen stelde Titus korte, gerichte vragen. Wat was het doel van zijn bezoeken aan de redacties van de katholieke dagbladpers. Hardegen wilde aantonen dat de Nederlandse bisschoppen hun machtspositie wilden versterken. Twee mannen tegenover elkaar. Een filosoof en een geharde partijman. De een wilde verstaan wat hij zag en antwoordde vanuit waarheidsliefde. De ander leefde zonder eigen overtuiging en beriep zich op een ideologie.

Uit 'Het laatste geschrift'

"Ik begrijp, aldus pater Titus Brandsma, dat men de houding van de Bisschoppen en van de katholieke Pers niet aangenaam vindt en de opdracht van den Aartsbisschop aan mij gegeven en door mij vervuld, toch eenigszins beschouwt als een daad van verzet

op grond van onze katholieke beginselen tegen iets, dat naar onze meening daarmede in strijd is. Voor de belijdenis ervan lijd ik met vreugde wat ervoor geleden moet worden."

Titus Brandsma ging een confrontatie niet uit de weg. Hij tastte zijn tegenstander af, was onomwonden en daagde, zoals ook anderen dat deden, het gevaar uit. In zijn verweer en verklaring was Titus vrijmoedig, gelijk naar de opdracht van de bisschop.

Zijn reis langs de hoofdredacteurs legde hij uit als een mondelinge toelichting dat de grens van het toelaatbare was bereikt. Zijn advies gold dat men zich vanaf dan op principiële gronden te weer diende te stellen. De bisschoppelijke brief aan de hoofdredacties van de Katholieke Dagbladen wraakte het opnemen van advertenties voor de N.S.B.

Uit 'Mijn Cel'

Des avonds 21 Januari hoorde ik, dat de hechtenis verlengd werd voor nadere opheldering. De Heer Hardegen, die mij hoffelijk verhoorde, troostte mij met een beroep op mijn kloosterlijk leven, dat het mij niet zoo zwaar zou vallen. Nu, dat doet het ook niet. Ik denk aan een oud versje van Longfellow, dat ik nog onthouden heb van mijn studententijd te Me-

gen en dat nu wel bijzonder van toepassing is:
In his chamber all alone Kneeling on a Hoor of stone,
Praid a monk in deep contrition For his sins of indecision;
Praid for greater selfdenial In temptation and in trial.

Op de derde dag van zijn detentie moest Titus een schriftelijke verklaring afleggen. Die betrof de vraag waarom het Nederlandse volk en dan met name het katholieke deel daarvan, zich verzette tegen de Nationaal-Socialistische Beweging, de N.S.B. Titus vroeg om zijn pijp en tabak en kreeg daarbij ook zijn horloge terug. Het stond stil, waarop hij opmerkte: 'Nu heb ik mijn eigen tijd, onafhankelijk van Greenwich, Amsterdam of Berlijn'.

In zijn verweerschrift stelde hij dat het nationaal-socialisme in Duitsland kon ontstaan, omdat daarmee een economische ineenstorting kon worden voorkomen. In eigen land golden voor de N.S.B. geen economische, maar enkel ideële gronden. Titus benadrukte het antinationale karakter van de beweging en hun innerlijke zwakheid. De leiding faalde door het gemis aan zowel aanleg, als vorming. Voorbijgaand aan de werkelijkheidszin van het Nederlandse volk kwam de partij in botsing met haar godsdienstzin. Daarmee werd het sterk christelijke karakter van de natie miskend. Toen zij haar eigen programma niet kon realiseren en de hulp van Duitsland inriep, krenkte de organisatie bovendien het besef van nationale waardigheid. Hoewel Titus hard was in zijn oordeel en zonder enig mededogen, kende hij geen haat, niet tegen de Duitsers, noch tegenover afzonderlijke leden van de nationaal-socialistische partij. Aan het einde van zijn verklaring voor de Sicherheitsdienst eindigde hij het verweerschrift met een gebed om verzoening.

Titus als professor in 1923

God zegene Nederland, God zegene Duitsland. God geve dat beide volkeren weldra in volle vrede en vrijheid naast elkander staan in zijn erkenning en tot zijn eer, tot heil en bloei van beide zo na verwante volken.

In deze periode schreef Titus een gedicht. In feite was het een dialoog wat aanvaarding uitdrukt. Na zijn sterfen genoot het al snel grote populariteit. Het gedicht, het beste te lezen als een gebed, drukt uit hoe hij op een cruciaal moment van zijn leven leerde berusten in het leed dat onherroepelijk op zijn pad komt.

*O, Jezus als ik U aanschouw
Dan leeft weer, dat ik van U hou
En dat ook Uw hart mij bemint,
Nog wel als Uw bijzondere vriend.*

*Al vraagt mij dat meer lijdensmoed,
Och, alle lijden is mij goed,
Omdat ik daardoor U gelijk
En dit de weg is naar Uw Rijk*

*Ik ben gelukkig in mijn leed,
Omdat ik het geen leed meer weet,
Maar 't alleruitverkorenst lot,
Dat mij vereent met U, o God.*

*O, laat mij hier maar
stil alleen, Het kil en koud om mij heen,*

*En laat geen mensen bij mij toe.
't Alleen zijn word ik hier niet moe.*

*Want Gij, o Jezus, zijt bij mij,
Ik was U nimmer zo nabij.
Blijf bij mij, bij mij, Jezus zoet,
Uw bijzijn maakt mij alles goed*

Na het verhoor werd zijn hechtenis verlengd. Er was meer opheldering nodig. Aanvankelijk was er gevoelsmatig nog de beschermende binding met het Doddendaalklooster in Nijmegen. Toen dat gevoel echter wegebde, beangstigde het Titus in de greep te zijn van een beweging die slechts handelde naar louter willekeur. Toch hield hij een reële kijk op zijn situatie en bleef hoopvol gestemd. Een stille verwachting draagt echter een eigen pijn in zich mee. Een langdurige opsluiting confronteert. Niet alleen een rammelende sleutelbos, voetstappen op een gang, maar ook voorbijrijvende wolken, geluiden van buitenaf. Onbereikbaar ver vanuit een cel. Wat eerder in vrijheid zo gewoon was, kan dan iemand in verwarring brengen.

Alles is anders. Zo ook vreugde en verdriet. De reactie van Titus werd gevormd door een sterke levenswil. Hij liet zich niet overweldigen door zijn opsluiting en aanvaardde zijn cel en daarin zichzelf. Door deze houding liet hij zich niet beïnvloeden door gevoelens van angst en woede. Hierdoor bleef in alles om hem heen de eerbied voor de dingen en het geheim van hun bestaan bewaard.

Op 18 februari 1942 schreef Titus Brandsma vanuit zijn cel een brief aan de Pater Provinciaal en zijn familie: [...] Hartelijke groeten uit cel 577. Ik zit hier alleen. Twee bij vier en ook vier hoog. [...] ik bid, lees en schrijf. De dagen zijn te kort. Van 8 tot 7 is het nacht. Ik maak het best in mijn eenzaamheid. Al mis ik de Kerk, de mis, de communie en komt hier ook geen priester. God is me nabij, nu ik niet meer

bij de mensen en de mensen niet bij mij kunnen komen. Ik ben heel rustig, gelukkig en tevreden en pas me aan, ik houd het hier best uit.[...] Wilt u Dr de Jong laten weten, dat hij zich tegenover mij geen zorgen of verwijten maakt. Ik lijd het hier met plezier en maak het best. [...] En bidt voor mij in de gemeenschap der heiligen. Uw p. Titus, O. Carm

Titus Brandsma schreef weinig over zichzelf en verborg zijn gevoelens in zijn innerlijk. Niemand kon zich die binnenplaats toeëigenen. In Scheveningen schreef hij: 'Beata solitudo. 'O zalige eenzaamheid'. Ik ben er helemaal thuis, in dat kleine celletje. Ik ben er alleen, maar nooit was Onze Lieve Heer me zo nabij'. Aan zijn geluk hing schijnbaar geen tegendeel.

Dit mag vreemd klinken, maar monniken doen tijdens hun verblijf in een cel ongewone ervaringen op. In zo'n gekozen afzondering neem jezelf mee: je emoties, verlangens en onrust. Het confronteert je met jezelf en dan blijkt, hoeveel moed je nodig hebt om helemaal alleen met jezelf te zijn. Breng je daar de kracht voor op, dan ervaar je dat je geest zich opent voor de waarheid van je eigen leven. [...] het geeft een wijder besef van de werkelijkheid. Monniken leerden zo het tot nu toe onbekende te zoeken. Het verblijf in de cel maakt hen tot ingewijden van geheimen.⁸

Titus was zeven weken eenzaam opgesloten. Hoe vaak hij tussendoor werd verhoord, is niet bekend. Voor iedere dag maakte hij een vast schema. Volgens dat strakke rooster schreef hij gedichten en begon aan een biografie van de H. Teresa van Avila. Daarvoor had hij geen bronnen en onvoldoende papier. Daarom schreef Titus de tekst van de biografie in de kantlijn en de beperkte ruimte tussen de regels van het boek van Cyril Verschaeve over het leven van Jezus dat bij hem in zijn cel op tafel lag. Behalve deze tekst bracht

8) Voor meer mensen had een cel een bijzondere betekenis. Voor Etty Hillesum (1914-1943), een jonge Joodse vrouw die omkwam in het concentratiekamp Auschwitz, was dat ook zo. Voor haar was de cel een symbool van bescherming, een plek die haar behoedde voor de verwarring en bedreiging van het meedogenloze leven rondom haar heen. In haar cel vond ze ruimte voor gebed en een plaats om dicht bij God te zijn, voor haar een werkelijkheid en houvast, hoe bar haar situatie ook was. In haar dagboek schreef zij op 18 mei 1942: 'De bedreigingen van buiten werden steeds groter, de terreur stijgt met de dag. Ik trek het gebed om me heen als een donkere beschuttende muur, in het gebed trek ik me terug als in een kloostercel en tred dan weer naar buiten, "gesammelter" en sterker en weer bijeengeraapt. Zich terugtrekken binnen de gesloten cel van het gebed, dit wordt voor mij een steeds grotere realiteit en ook noodzakelijkheid. Die innerlijke geconcentreerdheid richt hoge muren om mij heen op, waarin ik mezelf weer terugvind, me uit alle verstrooiingen weer bijeenraap tot één geheel. En ik zou me kunnen voorstellen, dat er tijden kunnen komen, waarin ik dagen achtereenvolgend geknield lag, totdat ik eindelijk voelde dat er beschuttende muren om me heen kwamen te staan, waarbinnen ik niet uiteen kan vallen en mezelf verliezen en te gronde gaan.'

Ook de in 1981 vermoorde president van Egypte Anwar Sadat heeft, toen hij achttien maanden in een volstrekt kale cel in de centrale gevangenis van Cairo doorbracht, op zijn eigen manier de weg naar binnen gezocht. Zijn cel, waarin hij niet in staat was te lezen of te schrijven of naar de radio te luisteren, leerde hem dat alleen het innerlijk evenwicht bepaalt en een man helpt eerlijk tegen zichzelf te zijn. Naarmate zijn materiële behoeften geringer werden, aldus Sadat, werden ook zijn banden die hem eerder aan de materiële wereld bonden, een voor een stuk gereten. Eenmaal verlost van aardse lasten en van de enge ruimte van het eigen 'ik', met zijn aardse lijden en kleinzielige emoties, was het zijn mening, dat een mens een nieuwe onontdekte wereld binnengaat, die oneindiger en rijker is. 'In die tijd', aldus Sadat, 'werd ik ingewijd in die nieuwe wereld van zelfverloochening, die mij in staat stelde met mijn ziel in andere schepselen door te dringen, mijn betrekkingen met de God van alle schepselen te verruimen en te bevestigen. Dat zou wellicht nooit gebeurd zijn als ik niet in een dergelijke afzondering mijn eigen ik had gevonden. Het was met recht een overwinning, want in die wereld ervoer ik de vriendschap met God, de enige vriend die de mens nooit in de steek laat of teleurstelt.'

Een zelfde ervaring beschrijft ook Solzjenitsyn in zijn boek 'De Goelag archipel'. Met een huiveringwekkende gevoeligheid schrijft hij over zijn cel waarin hij elf jaar als politiek gevangene heeft doorgebracht: je zult aan die cel terugdenken met een emotie als die waarmee je terugdenkt aan je eerste liefde. En de mensen die met jou de vloer en de lucht hebben gedeeld in de dagen waarin je je hele leven opnieuw hebt overdacht, aan die mensen zul je terugdenken als aan je eigen gezin. Wat je hebt doorgemaakt, laat zich met niets vergelijken uit je hele leven vóór die tijd en uit je leven na die tijd.' (Bronnen: Etty Hillesum, De nagelaten geschriften van Etty Hillesum 1941-1943, Amsterdam 1986, 380; A. Sadat, Op zoek naar een eigen identiteit, Utrecht 1978, 75-99.; Solzjenitsyn, Aleksandr Isajevitsj, De Goelag Archipel (Nederlandse vertaling 1974-1975)

hij ook nog twee kleine werkjes tot stand: „Mijn cel" en „Brieven vanuit de gevangenis". Tussendoor bad hij zijn brevier en knielde gedurende de dag geregeld neer om te bidden. Voor zijn wandelingen van muur tot muur maakte hij een nauwkeurig tijdschema. Zelfs het genot van zijn pijp verbond hij aan een strak regime. Tot die hem op 29 januari, het feest van de H. Franciscus van Sales, de patroon van de katholieke pers, definitief werd afgenomen, gold ook daarvoor een dagrooster. Aan de overste van zijn orde schreef hij zich thuis te voelen in de gevangenis. „Ik bid, schrijf en de dagen zijn kort. Ik ben zeer rustig en tevreden". Dat blijkt, want hij voltooide zes van de twaalf geplande hoofdstukken van zijn biografie over de H. Teresa.

Later gaf Titus, die op 23 februari 1942 61 jaar werd, in een brief toe dat de eerste tijd in Scheveningen wel degelijk niet zo gemakkelijk was. 'Beata solitudo'. Aan zijn geluk hing wel degelijk het tegendeel. Het opgesloten zijn en de grillige omgeving deden zich ook bij hem gelden. Het vernederende, het onrecht en de onmacht daartegen iets te kunnen doen, belichaamde, zo blijkt, zijn doorleefde leed.

Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort

In de vroege ochtend van donderdag 12 maart werd zijn celdeur geopend en hoorde hij zeggen: *'Im Auftrag des hoheren Befehlhabers der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes muss ich Sie, Herr Professor Doktor Brandsma, einladen sofort mit zu kommen. Wir fahren nach Amersfoort. Der Wagen steht bereits vor.'* Titus Brandsma werd samen met ruim 100 andere gevangenen, waaronder een aantal gearresteerde OD'ers, vanuit Scheveningen naar het Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort overgebracht. Het transport ging per geblindeerde auto's met kappen van zeildoek en constant op volle vaart naar Amersfoort onderweg. Daar reed de colonne al om 09.00 uur door de poort heen het kamp binnen. In de *Bekleidungskammer* zwaaide Scharführer Hoffmeister de scepter. Hier moesten de gevangenen al hun persoonlijke eigendommen afgeven en kreeg ieder een persoonlijk nummer. Titus las het zijne: 58. Geheel ontkleed moesten de gevangenen buiten in de sneeuw uit een stapel oude Nederlandse legeruniformen iets passends zoeken. De vlijmscherpe koude beet zich in zijn magere lijf. Ineens werd hij vanachter het prikkeldraad vandaan aangeroepen: „Titus!" Het was de Limburgse kapelaan Meertens, eerder een Nijmeegse student van hem. Nu was de kapelaan evenals hij een politieke gevangene. In z'n versleten plunje herkende Titus hem nauwelijks, maar riep hij terug: „Kijk, is U hier ook?"

Kapelaan Meertens over Titus Brandsma: *“Wat Kees Höppener en ik vooral in pater Titus waardeerden, was de bovennatuurlijke zekerheid waarmede hij al de dingen van dit leven beoordeelde. Hij leefde van uur tot uur in een innig verkeer met God en was toch niet wereldvreemd. Integendeel: Hij was mens met de mensen, had de goede dingen in de natuur oprecht lief en verdroeg om hogere motieven de narigheden die hem overkwamen.*

Die dag maakten de gevangenen meer kennis met het kamp en volgde een generale instructie. Pater Titus werd met een grote groep ondergebracht in Block II A. Dit was de eerste woonbarak, recht tegenover de poort. De medegevangenen waren een doorsnee en, net als in de maatschappij, qua achtergrond soms uitersten van elkaar. Met sommigen raakte Titus spoedig bevriend. Met om zich heen een groepje getrouwen zag hij wat iedereen deed. Zijn vrienden ging hij voor in gebed en overweging.

Op 16 maart 1942 schreef Titus aan Pater Prior: Het zal u verrassen, nu een brief uit Amersfoort te ontvangen. Sinds Donderdag j.l. ben ik hier. Een heele verandering, gelijk u begrijpt, maar ik heb me hier ook al leren aanpassen en moet U zeggen, dat ik me best kan schikken. De eenzaamheid van de cel is voorbij. Meer buitenlucht en aanspraak van vele bekenden. Geen zorgen. 't Gaat goed. Iedere maand mag ik één brief schrijven. U deelt den inhoud wel mee, zooals ik U vroeger reeds vroeg en schrijft me voor allen terug, óók eens in de maand. [...] Ik leef met U allen mee, gelijk het mij troost, dat ik mij in Uw belangstelling en gebeden weet. [...] In Xto. Uw Titus

Totdat de Arnhemmer Piet Hoefsloot van een eindje touw, een paar houtsplinters en een benen knoepje een toonbare rozenkrans in elkaar knutselde, bad Titus de rozenhoedjes op zijn vingers. Overdag zat de hoogleraar in het aardappelschil-commando. Van 's morgens negen tot 's avond zes. Het trof Titus dat de meeste gevangenen het veel zwaarder hadden dan hijzelf. Dit, terwijl hij zelf gebukt ging onder - zo bleek na een onderzoek op zondag 21 maart - dysenterie met ernstige bloedontlasting. Al vanaf twee dagen voor zijn transport naar Amersfoort leed hij onder een zware darmcatar. De Duitse artsen maakten zich daarover maar weinig zorgen. De gevolgen lieten zich dan ook gelden. Overdag trachtte Titus de krampen te onderdrukken met veel bewegen en zo weinig mogelijk te eten. 's Nachts kon hij daarentegen de weeën met niets verhullen en leed hij pijn, honger en kon hij niet slapen. Titus had het bar slecht.

Al in februari sloeg de dysenterie zo om zich heen dat de ziekenzalen in het revier al na één week overvol waren. Dit dwong de kampeiding voor nieuwe dysenterie-gevallen inderhaast een stube vrij te maken in barak IV. Daarin werd pater Titus opgenomen. Nog geen etmaal eerder was de alom geliefde dominee D.A. van den Bosch aan de ziekte bezweken. Titus werd in deze periode geconfronteerd met een aantal krijgsgevangenen Russen. Het waren overlevenden uit een groep van oorspronkelijk ruim honderd man. Zwarte, klein-gedrongen Kirgiezen en andere halfnomaden uit het verre Kazakstan, Toerkmenië en Oezbekistan. Een maand of wat daarvoor werd de groep als onbruikbare waar binnengebracht. Voor de Duitsers niet meer dan oorlogsbuit. Ze wilden er mee bewijzen met welk enorm succes hun legers aan het oostfront de belangen van de westerse landen verdedigden.

Na enkele dagen begon Titus wat te herstellen. Dat gebeurde ook met zijn geestkracht. Gelijk begon hij zijn omgeving weer op te monteren. Daartoe nog maar net in staat liep hij - tegen het advies van een arts in - weer brits na brits de zieken na met een opwekkend woord. Maandag in de Goede Week werd pater Titus voor genezen verklaard en door inmenging van de eveneens in het kamp opgesloten prof. dr. J.J.G. Borst teruggeplaatst naar barak II.

Prof. dr J.J.G. Borst: *"Ik kende professor Brandsma reeds van vroeger en had een grote vriendschap en bewondering voor hem. Wanneer ik maar even de tijd kon vinden, ging ik met hem praten. Professor Brandsma was steeds opgewekt en wist deze opgewektheid ook op zijn omgeving over te dragen. Hij interesseerde zich voor alle mogelijke problemen en kwam niet in het minst onder de indruk van de terreurmethode, waarmee men ons daar geestelijk en lichamelijk probeerde klein te krijgen."*

Daar kreeg hij bedrust voorgeschreven en iedere dag een aansterkend portie papvoeding. Titus werd toegestaan in de barak of buiten op de appèlplaats wat rond te wandelen. Tussendoor alles goed observerend bond hij gesprekken aan met medegevangenen én bewakers. Slechts enkelen konden zich dit veroorloven. Pater Titus, de meest onaantastbare gevangene, wèl. Behalve 'Amsterdamse Gijzelaars' in barak III, zoals dr Gunning, mr Blaisse, dr Grond en de hoogleraren Hellema en Romein, leerde hij o.a. ook de protestantse predikanten Hinlopen en Overduin kennen. Titus bewonderde hen om hun moed. Met een aantal intellectuelen wisselde hij regelmatig van gedachten over de diepe zin van het menselijk bestaan. Titus maakte iedereen tot zijn vriend. Niet alleen zijn Brabantse vrienden als Th. Van Mierlo, P. Verhulst en P. van Zeestraten, maar b.v. ook de groot-officier der Nederlandse Vrijmetselaren, I.P.A. van Voorst van Beest uit Den Haag.

I.P.A. van Voorst van Beest: *"Pater Titus was een hoogst beschaafde, fijn besnaarde, prachtige en sympathieke mens. Hij was een pracht-figuur, die bij ons allen, van welk geloof wij ook waren, in hoog aanzien stond. Een man met een immer opgewekt humeur. Deze persoon vergeten wij nimmer meer!"*

Th. van Mierlo: *"Professor Brandsma was fysiek zeer zwak, maar geestelijk een van de allersterksten. Hij stond psychisch volkomen boven zijn lichamelijke lijden; ik heb hem bijvoorbeeld nooit neerslachtig gezien. Zonder uitzondering hebben we allemaal veel van hem gehouden, vooral om zijn natuurlijke en beminlijke omgang. Haat of afkeer kende hij niet, noch ongeduld noch hardheid. Nooit heb ik iets*

opgemerkt wat hem als fout zou kunnen worden aangerekend."

Ook met de bewoners van barak III trok hij graag op. Daarin huisden de vertegenwoordigers van de magistratuur, de wetenschap en algemene cultuurvorming. Niemand was toegestaan deze barak te betreden. Titus trok zich daar niets van aan en gaf hij er conferenties over de diepe zin van het lijden. Op Goede Vrijdag 3 april 1942 hield hij een voordracht over de Nederlandse Geert Grote en de lijdensgedachte.⁹⁾

In zijn lezing belichtte hij de middeleeuwse mens, verbijsterd door de hoeveelheid van diepe en tegenstrijdige belevingen die hij ervoer. Natuurrampen en genade, geestelijke vervoering en zonde, toverij en onbegrijpelijke natuurkrachten. Stuk voor stuk belevissen die de middeleeuwer diep moest ondergaan. Zonder enig inzicht in hun verhoudingen met alleen het vaste geloof in Gods machtige leiding. De richtlijn van Geert Grote en Broeders des gemenen levens was daarom vooral gelegen in de dagelijkse overweging van Christus' lijden.

Titus, die in feite in deze rede ook zijn eigen innerlijk belichtte, vond tegenover zich een breed gehoor. Behalve zijn vrienden uit Barak II behoorden hiertoe geestelijken, hoogleraren, medici, juristen, journalisten, middenstanders, arbeiders en lieden zonder vast beroep, maar ook katholieken, orthodox-protestanten, vrijzinnigen, joden, humanisten en mensen zonder definieerbare beginzelen. Na een korte openingsrede van Dr Gunning stapte Titus omstreek zeven uur op een houten kist. Vanaf die plek zag hij dat de beide tafels en al de bedden, een, twee- en driehoog over heel de lengte van de zaal waren bezet. Daar tussenin stonden de mannen schouder aan schouder. Vanachter de houten beschotten spiedden de ogen van hen, die zich om de een of andere reden niet geroepen achtten om met naam en toenaam bij deze gewijde dienst aanwezig te zijn. Iedereen hoort Titus de betekenis van het lijden uitleggen. Hoe kan dat een plaats krijgen in het leven? Hoe moet je het dragen? Titus' woorden over Gods lijden voor ons en Christus' Verrijzenis raken de kern van het Geloofsleven en waren een weldaad voor de gevangenen die zozeer de kwellingen van het kampleven moesten ondergaan.

In Kamp Amersfoort werd er zowel lichamelijk, als geestelijk veel geleden. In mentaal opzicht was er veel verschil. Er waren gevangenen die in korte tijd vervielen in een niet te beschrijven psychische toestand. De lichamelijke kwellingen teisterden hen dermate dat zij - geobsedeerd door honger - vervielen in een gedrag zoals alleen hun medegevangenen dat zagen gebeurden. Anderen zochten en vonden daarentegen steun

9) Geert Grote (Deventer, oktober 1340 - aldaar 20 augustus 1384) was een Nederlandse godgeleerde, schrijver en boeteprediker. In oudere publicaties wordt zijn naam ook wel als Geert Groote (met dubbel 'oo') gespeld. Geert Grote, die o.a. aan de Sorbonne geneeskunde, theologie en kerkelijk recht studeerde, werd in 1379 na een welgesteld leven te hebben geleid, in Utrecht tot diaken gewijd en hield vanaf dat moment boetepreken in vele Noord-Nederlandse steden, bijvoorbeeld tegen als gehuwden levende priesters (synode van 1383) en kloosterlingen met persoonlijk bezit. Geert Grote verzamelde een groep volgelingen om zich heen, de moderne devoten. Hieruit ontstonden de Broeders des Gemeenen Levens en de Congregatie van Windesheim. Bron: Jan en Annie Romein - Erflaters van onze beschaving.

in geestelijke verdieping: de gelovigen in hun religie, de ongelovigen in hun humanistische verantwoordelijkheid tegenover hun medemens. In beide groepen trof men arbeiders en intellectuelen, hoogleraren en zigeuners. Binnen de omheining van het kamp waren de maatschappelijke grenzen verdwenen; er bleef slechts de onderscheiding tussen mens en dier. Dat is een kamp, dat doet een kamp. Wie er niet was, kan het zich nooit verbeelden. Nimmer.

De lezing kostte Titus veel inspanning. Toch bleef hij doorgaan en nam geen rust. Dat zou alleen maar tot denken leiden en dat psychisch tot een neergaande spiraal. Beter was het je te blijven verzetten. Titus maakte zich nuttig door zijn medemens op te zoeken. Dat deed hij zonder enige voorkeur. Niet-praktiserende geloofsgenoten vroegen zich wel eens verbaasd af waaraan zij het diepe medeleven van deze priester eigenlijk te danken hadden.

Op 10 april werd de predikant Johannes Kapteyn vanuit het Groningse Huis van Bewaring het kamp binnengebracht. Met de Groningse 34-jarige Kapteyn kreeg pater Titus een heel hechte band. Johannes, telg uit een predikanten-familie, was op 16 februari 1942 in zijn woning gearresteerd.

Dr C.P. Gunning: *In Amersfoort ligt het begin van een warme relatie tussen Titus Brandsma en de jonge dominee J. Kapteyn uit Groningen, die deze mannen Gods vrijwel tot hun dood zal verbinden op de gezamenlijke kruisweg.*

Titus Brandsma als priesterstudent in Boxmeer

Toen de kampcommandant van de bijeenkomst op Goede Vrijdag hoorde, gaf hij bevel Titus Brandsma per 13 april 1942 in het strafcommando te plaatsen. Daarin zou hij onmogelijk zware kisten basalt- en steenslag moeten verslepen. Omdat dit tot zijn dood zou leiden,

wisten professor Borst en dr Roorda voor Titus een doktersattest te bemachtigen. Dit leverde Titus een licht baantje bij de kamerwacht op. Titus kon op krachten komen. Deze periode was een zware beproeving voor hem. Hij voelde zich beklemd door het leed en was geschokt door onmenselijkheid waarmee hij werd geconfronteerd. Titus verwoordde het in een gedicht dat hij in Amersfoort schreef .

*Het leed kwam telkens op mij af
Onmogelijk om het af te weren
Met geen tranen te bezweren
'k Had het anders lang gedaan*

*Toen ging het boven op mij staan
Tot ik stil lag zonder wenen
Duldend wachtend moest ik leren
En toen eerst is het weggegaan*

*Dat is nu al een poos geleden
Ik zie het nu nog van verre
En ik begrijp niet waarom toch
Ik toen zo leed met veel geweent*

Op maandag 27 april vernam hij via via dat er in Den Haag overwogen werd hem naar Duitsland over te brengen. Titus beseftte dat dit zijn einde zou betekenen. 's Middags hoorde hij nummers afroepen. Behalve het zijne, ook die van o.a. de predikanten Hinlopen en Kapteyn. Zij zouden op transport worden gesteld. De volgende dag was het zover. De gevangenen kregen hun eerder ingeleverde kleding terug. In zijn nu veel te ruime zwarte kostuum, groette hij op dinsdagmorgen 28 april voor het laatst zijn vele oude en nieuwe vrienden. Mensen met wie hij in korte tijd zoveel lief en leed had gedeeld: „Moed houden, mannen, en Gods beste zegen, hoor!“ Toen klonk het „Antreten" en reed het gezelschap omstreeks zes uur door de poort heen de grintweg af. Op weg naar Scheveningen.

Rafaël Tijhuis: *[...] 'Van de broze gezondheidstoestand van de 61-jarige Karmeliet is maar weinig over. De extreme omstandigheden, het zware werk, de slechte voeding en dysenterie maakten hem tot een lichamelijk wrak, maar slagen er niet in zijn geestkracht te breken.'*

Opnieuw Scheveningen

Bij zijn vertrek uit Amersfoort was pater Titus gezegd dat hij om zijn '*deutschfeindliche Einstellung*' in '*Schutzhaft*' zou blijven. Na aankomst in Scheveningen werd hij gelijk weer naar het Haagse Binnenhof gebracht. Daar wachtte Hardegen om hem nogmaals een verhoor af te nemen. De ondervraging spitste zich toe op zijn belangrijkste activiteiten: de katholieke universiteit, het katholieke middelbaar onderwijs, de katholieke dagbladpers en zijn verzet tegen de Jodendiscriminatie. Titus, die zich voor deze belangen ten volle had ingezet, voelde niet de minste behoefte nog eens over zijn standpunt na te denken. Overlevenden uit het kamp herinnerden zich later dat Titus meermalen liet blijken dat hij, als hij

opnieuw voor de keuze zou worden gesteld, op gelijke wijze zou handelen.

Toen Titus 's avonds in het Oranje Hotel terugkeerde en naar cel 623 werd gebracht, bleek deze al bewoond door twee gevangenen. Cornelis de Graaf en Wim Oostdijck zagen hoe verzwakt Titus was en boden hem onmiddellijk het enige bed in hun cel aan. Zelf behielpen ze zich met de matras op de grond. De Graaf schreef later een 'Memorandum, herinneringen aan het celleven met prof. Titus Brandsma'.

Laat in de avond van een dag in april '42 werd onze celdeur no. 623 in de cellenbarakken opengesmeten en werd met een 'los, los' een derde celgenoot bij ons als het ware naar binnen gegooid. Het was al donker en daarom konden wij niet zo spoedig zien wie het was. Al gauw hadden wij kennis gemaakt en bleek dat wij een van de grootste mannen van het Katholieke geloofsleven in onze cel hadden, die juist voor zijn geloof en Godsvertrouwen in de handen van de 'Hunnen' gevallen was. Nadat wij nog wat hadden gepraat, maakten we voor de prof, die zeer vermoeid en ontzettend vermagerd was en heel zwak, een bed in orde. Pas toen pater Titus hen met zwakke stem was voorgegaan in een gebed van lof en dankbaarheid en na een wederzijds 'welterusten' trachtten de drie mannen te gaan slapen.

Titus was in goed gezelschap terechtgekomen. Via de vloerwachter regelden zijn celmaten een rieten armstoel voor hem. Daarbij verzorgden zij ook zijn kleren en spaarden van hun karig rantsoen om Titus Brandsma na een langdurig verhoor wat op krachten te brengen. Titus op zijn beurt gaf hen een geestelijke steun, zoals zij hun leven lang nog niet hadden ondervonden. Lang zou dit samenzijn echter niet duren.

Tijdens een nieuw verhoor door Hardegen benadrukte Titus te zullen blijven strijden tegen het nationaal-socialisme. Die fascistische beweging predikte tegen het christendom, ontnam mensen het recht in vrijheid over hun eigen geestelijke richting te beslissen en verbood katholieke cultuurlichamen als de Nijmeegse Universiteit, de scholen van het K.M.O. en de katholieke pers. Kortom: Titus Brandsma bleef bij zijn standpunt. Hoewel hij op clementie hoopte, verwachtte Titus strenge maatregelen. Die kwamen. Onverbiddelijk. Vanuit Berlijn - het hoofd en geweten van de nieuwe wereld en waarheen Hardegen zijn eindrapport zond, luidde de uitspraak kort en afgebeten: "*Deportation nach Dachau-Deutschland für die ganze Kriegsdauer!*" Neen, Hardegen was geen ongevoelig mens. Professor Brandsma mocht van hem op 6 mei 1942 zijn medebroeders over het vonnis inlichten. "*Dort ist der Fernsprecher. Wenn Sie wollen, können Sie Nimwegen anrufen um Ihrem Prior dies mitzuteilen.*" Toen de verbinding tot stand was gekomen, klonk er in Titus' stem iets weemoedigs: "Ja, pater Prior, ècht met pater Titus, hoor! Ik bevind me op het ogenblik op het bureau van de S.D. in Den Haag. Opnieuw in verhoor geweest. Men heeft besloten mij naar Dachau te zenden, een van de grootste concentratiekampen in Duitsland.

Dit betekent wel, dat ik daar tot het einde van de oorlog word vastgehouden [...] Neen, maakt U zich maar geen zorgen over mij. Op het ogenblik maak ik het weer heel goed en ik zal er best doorkomen, lijkt me. Veel groeten voor alle bekenden. Méér kan ik op dit ogenblik niet zeggen. Dag, hoor!"

Aan zijn zwager en zuster schreef Titus op 6 mei 1942 vanuit de Scheveningse gevangenis: "Beste Zwager en Zuster, enz. Nu ben ik weer in Scheveningen, doch nu voor korte tijd, omdat men besloten heeft mij te sturen naar het concentratiekamp Dachau bij München, waarschijnlijk a.s. zaterdag. Ik zal ook daar wel bekenden treffen en Onze Lieve Heer is overal. Met mijn gezondheid gaat het goed. Daarover hoeft u zich geen zorgen te maken en ik heb het geluk, de zaken rustig over me heen te laten gaan. [...] Vanuit Dachau zal ik weer aan Pater Prior schrijven en kunt U hem weer antwoord sturen. [...] ik leef steeds met U mee."

Uw broeder in Christus. P. Titus Brandsma

Aan zijn familie schreef pater Christophorus Verhallen, Prior O. Carm op 11 mei 1942:

Zeer Geachte Familie,

Mijn dank voor Uw brief. Ik begrijp dat u evengoed als wij onaangenaam verrast was door de nieuwe ontwikkeling die zich in de zaak van Titus heeft voorgedaan. Dat het in Dachau echter slechter is dan in Amersfoort, is helemaal niet zeker. Toen Pater Titus mij woensdag j.l. vanuit het Bureau van de SS in Den Haag opbelde, vroeg hij b.v. niet alleen naar ondergoed, maar ook om zijn Brevier - missaaltje en ook nog een ander boek. Daar was toch in Amersfoort geen sprake van. Bovendien hoorde ik dezer dagen dat er ook elken dag een heilige Mis mocht gelezen worden. Dus het schijnt me toe, dat het in sommige opzichten tenminste beter is dan in Amersfoort. Enfin, we kunnen nu toch niet anders dan bidden en afwachten. Wat Mr Brandsma betreft, hij is vol ijver voor de zaak, maar ik ben het met u eens dat we wel een beetje voorzichtig moeten zijn. Zodra ik een brief van Pater Titus ontvang, zal ik hem direct doorsturen.

Beleefd en vriendelijk groetend,

Pater Christophorus Verhallen. Prior O. Carm

Op weg naar Kleef

Op zaterdag 16 mei 1942 ging Titus Brandsma met een aantal anderen, waaronder dominee Kapteyn, onderweg naar het Duitse grensstadje Kleef, het tussenstation op weg naar Dachau. De strafgevangenis van Kleef was voor een deel in gebruik gegeven aan de Gestapo. Bij contract was geregeld dat de geheime politie haar gevangenen tot aan de poort bracht en dan overdroeg aan het eigen gevangenispersoneel. Freiherr von Ketteler - de directeur - was een beschaafd en goedgehartig mens. Aalmoezenier Deimel, kapelaan te Kleef en de latere doctor in de theologie, vond geen vraag te onbelangrijk en geen opdracht te zwaar. De bewakers waren voor het merendeel van de oude garde. Op voorschrift van de

arts kreeg Titus pap en dunne meelsoep voorgeschreven. Titus kwam terecht in cel 69 en deelde die met een jonge Italiaanse onderofficier en een protestantse geestelijke uit het Groningerland, de predikant Johannes Castelein.

Ludwig Deimel was een goed mens. Op de zon- en feestdagen droeg hij voor de gevangenen de heilige Mis op. Voor pater Titus, na vier maanden heidendom, een gebeurtenis om van te spreken en te schrijven. Zelf kon hij de heilige Mis niet lezen; het werd aan priester-gevangenen niet toegestaan. Maar het dolce Viaticum nuttigde hij en dat gaf hem de kracht om al het andere te vergeten. In zijn brief van 28 mei schreef Titus: [...] Nu ben ik weer gezond. [...] Het gaat me eigenlijk naar de omstandigheden wonderbaar goed. Ik heb een voortdurende eetlust als ik nog nooit in mijn leven gekend heb." Volgens Ludwig Deimel ontstond er in deze periode een bijzondere band tussen pater Titus en dominee Kapteyn. De nog jonge predikant, die op het eind van hun verblijf in Kleef Titus' cel met hem deelde, nam een bijzondere plaats in in het leven van Titus. De predikant en priester hadden open gesprekken. Oprecht en zonder water bij de wijn te doen. Naar hun geloof en wezen.

Ludwig Deimel zag hoe beiden aan elkaar hechtten en samen lazen en baden. Twee mannen, ieder van eigen origine. Ieder van huis uit geënt op eigen vormsel en religie ervoeren in hun gesprekken de eenheid waar Christus om bad. De Belgisch priester abbé Nic. Lamboray, die hen later nog in Dachau zag, schreef op 14 september 1955 hoezeer hij was getroffen door de wijze waarop de twee met elkaar omgingen. De veel jongere predikant beschouwde de priester als een vader. De toenadering zoals die ook tussen andere geestelijken ontstond, bood volop ruimte voor de oecumene. Waar dat eerder niet gebeurde, in Gods woord verenigd.

De concentratiekampen tijdens Wereldoorlog Twee waren een verschrikking. Toch is ook uit dit vreselijke kwaad iets goeds voortgekomen. Protestanten en katholieken ontdekten daar dat zij wat betreft hun geloof in Christus veel meer met elkaar gemeen hadden dat wat hen scheidde. Titus Brandsma en ds. Johannes Kapteyn en vele anderen leerden echt in openheid en ontvankelijkheid naar elkaar luisteren. Het werd een belangrijke impuls voor de oecumene. Wat in de oorlogstijd mogelijk bleek, moge in de vrijheid die wij genieten, niet alleen een mogelijkheid, maar een feitelijkheid worden. Open en ontvankelijk naar elkaar luisteren vormt naast het gebed de basis voor het groeien naar de eenheid die de Heer van Zijn Kerk wil.

Adrianus Kardinaal Simonis,
Aartsbisschop van Utrecht (13 februari 2007)

Titus Brandsma haalde zich als nuchtere Friese boerenzoon geen illusies in zijn hoofd. Hij beseftte dat hij met zijn afgebroken gestel de oorlog - indien die nog langer

dan drie maanden zou duren - niet kon overleven. Titus dacht er geen moment aan om de vrijheid te herwinnen door lafheid. Ook een doodswens alleen omdat dit het einde van het lijden in dit leven zou zijn, kwam niet in hem op. Een executie, omdat het zo eervol was voor het vaderland te sterven, evenmin. Waarmede was dan de eer van God en het heil der zielen het meest gediend? Met zijn dood? Zijn vrijheid? Met een beperkte vrijheid misschien? Titus belandde in een zware geestelijke crisis. In hem leefde de reële angst voor een inerte geest in een machteloos lichaam. Zijn geestelijke vermogens verzwakten. Toen hij probeerde zijn psyche te omschrijven in een gezondheidsrapport, schreef de geleerde, dat het hem praktisch onmogelijk was zijn gedachten te concentreren en dat hij zich bijvoorbeeld van de Latijnse taal moest bedienen om een Onze Vader te kunnen bidden. In het Nederlands kreeg hij het niet meer gedaan. En zo ging het met de namen van personen over wie hij had gestudeerd en met wie hij in de nauwste betrekking stond en, voorzover het vreemde talen betrof, met de eenvoudigste woorden. Het was nauwelijks voorstelbaar hoe zijn geheugen hem in de steek liet."

In deze periode overschreed hij een duistere drempel. Het schrikbeeld van uitputting en een eenzame dood kwam steeds dichterbij. Hierdoor verloor Titus zijn innerlijke rust. De angst greep hem aan en maakte hem machteloos. De kracht die eerder zijn leven ordende, verschrompelde. Het was leeg, zonder enige zin, hard en zonder mededogen. Onbereikbaar voor zijn vrienden en God, altijd zo nabij, zweeg.

In deze dagen klampte Titus aalmoezenier Ludwig Deimel aan. De overmacht was te groot. Deimel zag hem lijden en hoe bij de geringste emotie de tranen over zijn wangen liepen. Toen hij tijdens een artsbezoek onverwacht zijn vriend I.P.A. van Voorst van Beest ontmoette, viel hij hem als een hulpeloos kind in de armen. Op aandringen van de aalmoezenier stelde Titus een verzoekschrift om vrijlating op. Misschien was de Befehlshaber der Sicherheitspolizei te Den Haag over te halen om Titus Brandsma ergens in een Duits klooster het boetvaardige leven van de kluizenaar te laten leiden. Deimel liet een relatie van hem aan de prior van Nijmegen, Pater Christophorus Verhallen, Prior O. Carm, mondelinge instructies overbrengen.

Behalve de mondelinge instructies van Deimel, ontving de prior ook schriftelijke aanwijzingen van Titus zelf. In een op 28 mei gedateerde brief aan pater Prior schreef Titus uitvoerig aan hem dat "de Provinciaal zou kunnen proberen het vonnis veranderd te krijgen in een verplaatsing naar een Duits klooster (Mainz, Wenen, Bamberg, Straubing), desnoods met zeer sterke beperking van de vrijheid..." Het beste, zo schreef Titus, lijkt me dit te bespreken in Den Haag - hoofdbureau van de Duitse Sicherheitsdienst, Binnenhof 7 - met Hardegen, Zimmer 127. Deze heeft mij geregeld verhoord. [...] Het erge is, dat deze brief er bijna drie weken voor nodig had om zijn bestemming te bereiken.

Het gesprek met Hardegen kwam er. Met Titus' neef - mr Brandsma uit Zwolle - stelde de prior op dinsdag 2 juni 1942 aan Hardegen voor om de ernstig onder zijn mentale kwalen lijdende professor Brandsma vrij te laten onder voorwaarde, dat hij zich niet meer met het openbare leven mocht bemoeien. De professor zou als Nederlandse karmeliet in een Duits klooster als dat van Mainz of Bamberg weinig kwaad meer kunnen uittrichten tegen de bezettende macht. Hoewel Hardegen evenals de twee pleitbezorgers wist, dat professor Brandsma niet gerekend kon worden tot beroepsmisdadigers, kon hij aan hun verzoek geen gehoor geven. De professor weigerde nu eenmaal hardnekkig zijn strijd tegen het nationaal-socialisme op te geven. Over de ernstige gezondheidsklachten merkte Hardegen nog op dat Titus Brandsma zelf zo verstandig had moeten zijn om in verband met zijn fragiele gezondheid niet zoveel te riskeren. Na een half uur pleiten was de ontmoeting met Hardegen voorbij. Het besluit was definitief en onomkeerbaar. Voor pater Titus Brandsma was het over en uit.

Op 12 juni 1942, de dag vóór zijn transport naar Dachau, schreef Titus zelf nog een verzoekschrift aan de Duitsers. In dit schrijven had hij het niet over zijn psyche. Terecht vreesde hij dat dit bij de onbarmhartige nazi-autoriteiten zou leiden tot een averechts resultaat. In de eindredactie begon het verslag met een nauwkeurig overzicht van zijn algemene zwakte, de maagbloeding en de urine-infectie, waaraan hij reeds jaren leed. Daarbij noemde Titus de goede zorgen die de

Een foto van het in 1937 door de kunstenaar Hernadi gemaakte olieverfschilderij van Titus als rector-magnificus. Het schilderij hangt heden ten dage in de Katholieke Universiteit van Nijmegen

Nederlandse medici Woltring, Enneking, Bar, Verbeek, Borst, Van Cappellen en Crobach aan hem wijdden. Ook noemt hij de medicamenten en versterkende middelen die hij regelmatig moest gebruiken, maar die hem na zijn arrestatie regelmatig werden onthouden. In het tweede deel van zijn verslag somde hij de recente lichamelijke afwijkingen en geestelijke stoornissen op, welke zich allengs als gevolg van het ontbreken van iedere vakkundige verpleging hadden voorgedaan. Om al deze redenen en meer, hoopte Titus Brandsma vurig voor mindering van de strafmaat in aanmerking te komen en dat men hem nu niet naar het concentratiekamp zou zenden vóór deze brief het S.D.-bureau in Den Haag zou hebben bereikt.

Dit verzoekschrift beëindigde Titus met: *Ondergetekende is van meening dat al deze omstandigheden weliswaar toelaten zonder groote schade korten tijd in een gevangenis of kamp door te brengen, dat echter een langer verblijf steeds schadelijker en op den duur noodlottig is. Hij is derhalve zo vrij te verzoeken Schutzhaft in Dachau te willen wijzigen in een interneering, het liefst was het hem in zijn klooster in Nijmegen onder de voorwaarde dit in het geheel niet of slechts voor bezoek der kloosterkerk, (dwars over de straat) en de universiteitsgebouwen te verlaten. Als dit niet gewenscht mocht zijn, dan wellicht in een ander klooster van de Nederlandse provincie der Orde, bv. in Merkelbeek, geheel afgelegen en het grootste huis, of in Duitsland in Mainz. Als ook dit niet gaat, dan zou, als een regelmatig bezoek der Nationale bibliotheek werd toegestaan, het klooster in Weenen 'Fadingerplatz' een vruchtbare arbeidsgelegenheid bieden, verder kunnen de kloosters in Bamberg of Strabing in aanmerking komen. Met de uitdrukking zijner hoogachting, bij voorbaat dankend, Uw onderdanige of dienstwillige n.g. (Titus) Anno Sjoerd Brandsma.*

Het mocht dus niet zo zijn. De volgende morgen - zaterdag 13 juni 1942 - stonden voor de poort van de Kleefse gevangenis tweeëndertig politieke gevangenen klaar om naar een van de gevreesde Duitse kampen getransporteerd te worden. Titus Brandsma en Johannes Kapteyn worden met hun pols aan elkaar vastgeketend voor Dachau aangewezen. Samen begonnen ze op die dag aan hun laatste reis. Titus was de enige die lachte en met dankbare vriendelijkheid afscheid nam van zijn verzorgers. Aalmoezenier Deimel bracht hem op deze ochtend de heilige communie en op slag was Titus over zijn depressie heen. „Wat zou me kunnen overkomen, nu Onze Lieve Heer zelf zo goed is me te vergezellen?" Deze tocht werd zijn laatste groet aan Gods lachende natuur. Aan een volk in nood, dat hij ondanks alles niet kan haten, en aan de mensen, zijn mensen, voor wie hij nog graag vele jaren de apostel van de dienende liefde had willen zijn. Hier was dan eindelijk het wel-sprekende teken van de hemel, waarop hij al sinds maanden vol spanning had gewacht. God de Vader had aan hem, pater Titus Brandsma zijn onveranderlijke wil kenbaar gemaakt. Zijn vrome dienaar mocht met de

Mensgewordene, na de angsten van Gethsemane, de volledige opdracht van zijn menselijke verlangens uitdrukken in het schoonste van alle schietgebeden: „Heer, niet mijn wil maar de Uwe geschiede!”

Op weg naar Dachau

Er is thans geen twijfel meer mogelijk. Dachau wordt voor pater Titus de Golgotha. De niet meer geheel te reconstrueren reis naar Dachau zou ongeveer zes dagen gaan duren.

Op het station van Kleef stond een trein voor vertrek gereed. Aan het eind was een 'Zellenwagen' aangekoppeld. Ingericht met kleine cellen van ongeveer één vierkante meter. Daarin een bank en een opklapbaar plankje. Hoog tegen de zoldering een enkel dik matglazen raampje met aan de buitenzijde zware tralies. In een ervan werden Titus Brandsma en Kapteyn opgesloten. Later kwamen daar de Belgische Jezuiet, pater Leon De Coninck, en een pastoor uit Eupen-Malmedy, Nicolaas Lamboray, nog bij. De trein trok door een gebied dat vlak daarvoor nog nacht na nacht zwaar door de geallieerden was gebombardeerd. Hierdoor moet de trein zijn opgehouden. Op maandag 15 juni overnachtten ze in de gevangenis van Frankfurt am Main. Hiervandaan werd de Duitse geestelijke Heinrich Rupieper aan het viertal toegevoegd. Met vijf man in het celletje werd het snikheet. De lucht was verstikkend en de mannen leden dorst. Toen ze op de wand klopten en tegen de deur aantraptten, werd deze vlak daarna op een kiertje geopend. Even keek een bewaker naar binnen. Daarna ging de deur weer op slot. Na enige tijd kwam hij met een emmer water terug. In Nürnberg stopte de trein en werden ze voor drie dagen in 'die Turnhalle' ondergebracht. Daarna begon het laatste stuk van de reis die eindigde in Dachau. Daar aangekomen werden de gevangenen onder luid geschreeuw en gevloek van SS'ers met velen tegelijk in een gereedstaande vrachtauto geduwd. Hortend en stotend joeg de auto over hobbelige keien door het stadje, waar enkele kilometers buiten de kom het beruchte concentratiekamp lag.

Dachau - vrijdag 19 juni 1942. Eenmaal door de grote stenen poort, met op het ijzeren hek met sierlijke gegoten letters de woorden 'Arbeit macht frei', moesten ze uitstappen bij het administratiegebouw.¹⁰⁾ Titus kreeg het nummer 30492 en Kapteyn 30493. Dachau, de naam die alle edele en laaghartige dingen dekt waartoe een mens in staat is. Uitersten in denken, beleven en doen.

Na de aankomst ging het er zeer grof aan toe. Niemand was bedacht op de *Scharführer* die in de registratiekamer gelijk al z'n botte lusten uitleefde op de broodmagere lijven. De gevangenen sidderden voor hem. Nog geschokt door alles wat hen overkwam, moesten de nieuwelingen de wanstaltige vertoning van het totale ontharen en ontsmetten ondergaan. In het badhuis ont deden enkele barbieren op hardhandige en nonchalante manier de gevangenen van alle lichaamshaar. Daarna werd iedereen onder het spottende hoongelach van SS'ers ingesmeerd met lysol. Op de juist onthaarde lijven deed dat verschrikkelijk pijn. Na een douche werd aan de gevangenen een stel afgedragen kleren gegeven. De lompen werden eerder gedragen door een overleden lotgenoot - die wie weet onder welke omstandigheden de dood had gevonden. Alleen al deze eerste uren in Dachau riepen in Titus een weerzin op die alleen dat al tot een mateloze kwelling maakte.

Deze ontoring van al het menselijke en verkrachting van het laatste greintje zelfrespect, kon Titus niet verwerken. Hij zag zijn vriend Jo Kapteyn tobben met sandalen die maar niet passen wilden. Ziende dat hij aan dezelfde vernederingen was blootgesteld als hijzelf, kon hij niet meer schreien. Niet meer zoals dat gewoonlijk gaat en dus als uiting van menselijke kleinmoedigheid en geestelijke weerstand. Dat liet Titus achter zich toen hij zijn Gethsemane doormaakte. Zoals Jezus het zijne doorleefde. Van God en alle mensen verlaten.

Eenmaal opgenomen in het toegangsblok III moest hij zich net als iedereen onderwerpen aan de regels van het concentratiekamp. De kampregels golden een ijzeren wet. Een ervan was dat gevangenen moesten worden beziggehouden. Rust diende tot niets en zou hen maar neerslachtig en weekhartig maken. Er mocht geen tijd en ruimte zijn waarin zij hun geest konden kwellen door aan thuis te denken, aan de voorbije vrijheid of toekomstige narigheid. Een ijsskoude redenering van daders, waaraan hun slachtoffers ten onder gingen. De willekeur waarmee men hen uit hun geestelijke balans haalde, was meedogenloos. Dat gold ook het tempo waarin zij van hun laatste fysieke krachten werden beroofd. Binnen in het toegangsblok moest alles smetteloos schoon zijn. Titus kon zich met zijn wrakke lijf tijdens dit werk amper staande houden. Daarbij moest de geleerde zijn geest aftobben met het aanleren van dienstorders, officiële aanmeldingsformules en het in zijn hoofd prenten van de verschillende dienstrangen.

¹⁰⁾ Dachau ligt 18 kilometer ten noordwesten van München op de Beierse hoogvlakte. Het kamp, dat stamt uit 1933, ligt ongeveer een half uur lopen buiten de kom van de plaats in het Dachauer Moos, een moerassig landschap, en is omgeven door een groot complex SS-barakken en SS-gebouwen. Het gevangenkamp is 600 meter lang en 300 meter breed; aan beide zijden van de kampstraat staan zeventien barakken die elk 90 meter lang zijn. De ingang bestaat uit een grote stenen poort, waarin verscheidene kamers voor bureaus, voor wacht- en controledienst zijn ingebouwd. De eerste bewoners waren communisten. Deze gevangenen moesten zelf hun gevangenis bouwen, zichzelf omringen met elektrisch geladen prikkeldraad, met een 2½ meter brede gracht, daarachter nog een 2½ à 3 meter hoge muur, waar eveneens elektrisch geladen prikkeldraad overheen loopt en om de 50 meter wachttorens, van waaruit zij vervolgens met machinegeweren bedreigd en beschoten worden. Het concentratiekamp is met geen mogelijkheid, zelfs niet vanuit de verte, door burgers te zien of te observeren. Men moet eerst door het grote SS-kamp, dat telkens versperd is door poorten en afsluitbomen voordat men komt aan het hoge, onder zware stroom staande prikkeldraad. Ontvluchten is onbegonnen werk. Wie een poging tot ontvluchting waagt over dit draad, is bij de eerste aanraking een verkoold lijk. De weg van Titus Brandsma, Constant Dölle O. Carm.

Toen Rafaël Tijhuis op zondag 21 juni hoorde dat pater Titus Brandsma op het toegangsblok was gezien, ging hij gelijk naar hem op zoek. Tegenover hem staande, herkende de ernstig vermagerde en verouderde Titus hem niet. Pas toen Rafaël, zelf eerder een boom van een man..., vertelde wie hij was, drukte Titus hem hartelijk een hand. Op zijn vraag hoe het met hem ging, antwoordde Titus: 'Met mij gaat het best, althans naar omstandigheden redelijk wel'. Op dezelfde vraag van Titus gaf Rafaël een gelijk antwoord.

Deze eerste ontmoeting duurde slechts kort. Pater Titus trachtte, waar mogelijk, zich aan zijn nieuwe omgeving aan te passen. De achterliggende maanden hadden hun sporen achtergelaten en zijn uiterlijk getekend.[...] Hij zag er erg vermoeid uit en hoopte spoedig naar ons blok te komen waar nog meer Hollanders waren. Voor ons, die op blok 28 lagen, was het nu nog slechts geduld hebben tot dit zou gaan gebeuren.

Op maandag 29 juni werd pater Titus overgeplaatst naar blok III van de 28e barak. Deze barak lag als een na de laatste aan de linkerkant van de lagerstraat, in de geestelijke buurt, tussen de Duitse en de Poolse bloks, respectievelijk blok 26 en 30.¹¹⁾

Op deze plaats in het kamp - in zekere zin een enclave - leefden ongeveer twaalfhonderd katholieke priesters en religieuzen met een vijftigtal protestantse predikanten. In barak 28 regeerden de liederlijke blokoudste Fritz Becker, een gebannen S.A.-man, en de eveneens gevreesde kameroudste Walter Thiel. In dit blok woonden veel landgenoten, zoals de wereldgeestelijken Keuller, Van Lierop, Wuyster, Rothkrans, Lemmens en Jansen, maar ook de reguliere priesters Van Gestel S.J., Van Genuchten O.F.M., Othmarus O. M. Cap. en dus Titus' eigen confrater, broeder Rafaël Tijhuis. Hoewel lijfelijk afgetakeld, bood hij geestelijk echter nog steeds houvast. Daaraan ontleende Titus op het laatste deel van zijn kruisweg nog wat kracht. Ook Johannes Kapteyn was in barak 28 ondergebracht. Net als Titus totaal kapot en bijna op zijn einde. Het leven was nog veel harder dan eerder in het toegangsblok. Slecht eten, nog zwaarder werk en nog meer angstaanjagend geraas en geransel. Vanaf 's morgens voor dag en dauw tot zeven uur in de avond.

Daarna net als 's morgens appèl. Weer of geen weer: "*Stehen bleiben, Ihr ungesitteten Schaveine!*" Soms uren achter elkaar. En zo dag na dag.

Voor de Duitse, Nederlandse en Noorse geestelijken gold dat zij ingevolge de mededeling van 21-4-1942 in de kruidentuin van Dachau aan het werk gezet werden.¹²⁾ De Plantage, van oorsprong een 80 hectare onvruchtbaar veengebied, werd door in hoofdzaak Joodse gevangenen drooggelegd en voorzien van een laag teelaarde. Het gebied lag ten oosten van het kamp. Al de gewassen, zoals ondermeer *Basilikum, Bohnenkraut, Kümel, Majoran en Timian*, moesten geregeld gewied worden. Er mocht absoluut geen onkruid meer tussen staan. Vooral de omstandigheden maakten dat het 'Liebhofcommando' bekend stond als een van de zwaarste werkcommando's. Onder alle weersomstandigheden uren achterein in dezelfde houding. Zomers de brandende zon op de huid, of daarop van regen doorweekte kleren. Almaar knagende honger. Geen moment rust. 's Avonds namen Hilarius Januszewski, prior van Krakau, en Albertus Urbanski, twee Poolse karmelieten, Titus tussen zich in en ondersteunden hem op de terugweg naar het kamp. Ze deden alles om zijn lijden te verlichten.

Zodra Titus buiten het kamp moest werken, mocht hij zijn houten muiltjes verwisselen voor een paar zware schoenen met houten zolen en keihard bovenleer. Soms was dit een hele verbetering. Titus liep er echter zijn voeten in kapot. De veel te grote schoenen schuurden zijn voeten stuk. Door gebrek aan goede verpleging veroorzaakte dat wonden die niet of slechts moeilijk genazen. De paar aanvankelijk nog maar onbeduidende schaafwondjes werden al gauw grote etterende wonden, zogenaamde flegmonen. Ze vraten het vlees weg tot op het bot en veroorzaakten een helse pijn. Rafaël hielp Titus waar hij kon. Wanneer Rafaël met veel moeite de voetwonden had verzorgd, zei Titus: 'Ziezo broerke, nu ben ik het heertje weer'. Na de eerste behoedzame stappen, ging hij dan, ondanks alle pijn, weer gewoon zijn gang. Over pijnen en ziektes of wat hij ook te verdragen had, sprak Titus nooit.

11) De drie barakken 28, 26 en 30 lagen aan de linkerzijde van de grote kampstraat. Ze stonden bekend als de 'Pfarrerblöcke'. De nazi's waren zo beducht voor de invloed van godsdienst, dat de 'priesterbarakken' door prikkeldraad waren afgescheiden van de rest. In dit 'kamp binnen het kamp', woonden op het moment dat Titus Brandsma er arriveerde ongeveer 2600 protestantse en katholieke geestelijken. Deze immens grote gemeenschap telde verschillende nationaliteiten. Waar ter wereld vond men een religieuze gemeenschap of een klooster, waar de Kerk in zo'n vorm van 'katholiciteit' vertegenwoordigd was? Gehuld in zebraplanje was hier bijna elke rang van de kerkelijke hiërarchie vertegenwoordigd. In 1942 bezweek een Poolse bisschop, Mgr. Kozal. Er was een Franse abt en in 1944 volgde nog een Franse bisschop, Mgr. Gabriel Piquet van Clermont Ferrant. Dan waren er vicarissen-generaal, domkapitularen, een viertal aartsdiakens, dekens, pastoors, kapelaans, priesterstudenten en broeders. In totaal 39 verschillende orden en congregaties (exclusief de Poolse geestelijkheid), waaronder de Jezuiteten met 26 leden, de Benedictijnen met 17 en de Franciscanen en Pallottijnen, elk met 11 leden. Verder waren er Kapucijnen, Karmelieten, Dominicanen, Redemptoristen, Augustijnen, Assumptieorden, Salvatorianen, Norbertijnen, Trappisten, Steiler missionarissen, Servieten, Lazaristen en leden van vele andere orden en congregaties. Naarmate de bevrijding naderde, steeg dit getal. Overgeplaatst naar blok 28, belandde Titus in deze bonte mengeling van dienaren van Gods Kerk, waar de één in zijn uiterlijk niet van de ander te onderscheiden was. Ieder leed het zijne, gezamenlijk echter een overeenkomstig lot.

12) De meesten, niet gewend aan dit loodzware werk, bezweken dan ook. Het sterftepercentage was in die tijd dan ook veel hoger dan in de meeste andere commando's. De SS-bewakers vormden een cordon om de werkende gevangenen. Ieder die maar een stap buiten deze denkbeeldige lijn waagde te zetten, werd onherroepelijk en onmiddellijk doodgeschoten. Een taak waarvan de SS-lieden zich met graagte kweten. De Joden, en later ook de veelal Poolse geestelijken die daar werkten, werden zo verschrikkelijk geterroriseerd en uitgehongerd dat er vrijwel dagelijks iemand deze postenketen doorbrak, wat gelijk stond aan een zekere dood. Gedwongen soms, maar veelal ook uit pure wanhoop, om van de dagelijkse en onophoudelijke pijn en uitzichtloosheid af te zijn, kozen zij vrijwillig de dood.

Broeder Rafaël: "Pater Titus hield er bij iedereen de moed in. Altijd zei hij: 'Nog even volhouden, vrienden, met Augustus zijn wij vrij!' Hij bad veel en als hem iets overkwam, dat hem pijn moest doen, lachte hij er gemakkelijk overheen. 'Als Onze Lieve Heer het wil, is het goed, broertje!' Vooral voor zijn Poolse confraters was hij een grote steun. Jammer, dat het maar zo kort heeft mogen duren."

Op zondag 12 juli mocht Titus een brief naar huis schrijven. Daarin haalde hij enkel wat algemene zaken aan. Geen woord over het kamp. Tenslotte schrijft hij geruststellend dat niemand reden heeft om zich over het lot van de afzender ongerust te maken. "Mir geht es gut. Es heisst sick wieder neuen Zuständen anpassen, und das gelingt mit Gottes Hilfe auch hier. Der liebe Herr-Gott wird auch weiter helfen." Over de doorleefde ellende en de vreugde die hij ervoer, geen woord. In Christus, Uw Anno".

Uit de weinige vreugde die er was, putte pater Titus wat hij kon. Vanaf januari 1941 hadden de Duitse priesters in blok 26 een primitieve eigen huiskapel, waar iedere ochtend eucharistie gevierd werd. Hoewel alle anderen hiervan waren uitgesloten, ontving Titus nog regelmatig dan in de Kleefse gevangenis, uit de hand van pater Othmarus of van broeder Rafaël het goddelijk Viaticum. Ook ontleende hij blijdschap aan de voorzichtige raad van de Limburgse pastoor Keuller, die hij zich tot biechtvader had gekozen, en aan de assistentie van broeder Rafaël, die hem iedere morgen het gebed van de Carmelmadonna voorbad. Titus kon de woorden niet meer onthouden.

Naar het einde

Op een druilerige morgen in zijn derde werkweek kreeg Titus van een makker een paar tot op het draad versleten wollen handschoenen. Dat zou het tillen iets verlichten en zijn wonden beschermen. Terwijl Titus ze aan zijn handen deed, werd hij daarop betrap door een capo. Wijzend naar zijn beschermde handen, spotte de capo dat er op de kruidenvelden van Liebhof slechts plaats was voor flinke kerels en niet voor weekdieren van mensen die bij tij en ontij glacé's droegen. Reden om nummer 30492 uit de rij te nemen en mee te nemen tot voor de gereedschapsloods. De SS-er daar zou het geval wel verder afwikkelen. Titus kreeg geen slaag, maar slechts een tik op de schouder en een voorzichtig duwtje in de holte van zijn knie, een teken dat hij voor straf moest neerknielen. In die houding moest hij volharden totdat tegen half twaalf de aftocht werd gefloten. Dat waren vier lange uren in de koude modder, terwijl de ene regenwolk na de andere overtrok. 's Avonds onder het verschrikkelijk lang durende appèl voelde hij zich heel ziek. De volgende morgen was het gedaan, hij kón niet meer. De hoestaanvallen ontnamen hem zijn laatste fysieke krachten. Titus ging zienderogen achteruit. Het zware werk en de dagelijkse, vermoeiende en lange marsen ondermijnden in steeds sneller tempo zijn krachten. De honger, waaraan hij net als alle anderen zo vreselijk leed, beletten elke genezing van de steeds erger wordende wonden. Rafaël overlegde met anderen

wat te doen. Opname in de ziekenbarak leek het beste. Teneinde raad ging Rafaël tegen het middaguur naar het Revier, waar twee of drie keer per week 'Verbandstunde' gehouden werd, om er zijn eigen flegmone wonden te laten verbinden. Daar trof hij toevallig de chef van de afdeling. Aan hem vroeg Rafaël of Titus in de ziekenbarak kon worden opgenomen. Om wie Titus was, stemde de chef in. Zeker van zijn naderende einde, liet hij zich - overgehaald door zijn vrienden - mentaal en fysiek totaal gesloopt door Rafaël en kapelaan Rothkrans de volgende dag naar de ziekenbarak brengen. Toen Titus dominee Overduin zag, gaf hij aan hem zijn laatste plukje tabak. "U kunt daar nog plezier aan hebben, ik niet meer. Het beste hoor!" De wandeling naar de ziekenbarak was de laatste in zijn leven.

In de ziekenbarak nam Rafaël afscheid van pater Titus, die hem bedankte voor alle hulp. Titus gaf nog veel groeten mee voor de overigen in hun barak. 'Het is maar voor een paar daagjes', zei hij. 'Overigens broerke, met augustus zijn we allemaal weer thuis', voegde hij er lachend aan toe. Het waren de laatste woorden die Rafaël Titus hoorde zeggen. Niemand uit zijn barak zag hem ooit nog terug.

J. M. J.
Gedenk in Uwe gebeden
den Zeereerwaarden Hooggeleerden Pater

Prof. Dr. Titus Brandsma O.C.
(ANNO SJOERD BRANDSMA)

Hoogleraar aan de R.K. Universiteit te Nijmegen. Ridder in de Orde van den Nederlandsen Leeuw. Geboren te Ugoklooster 23 Febr. 1881; geproft in de Orde der Carmelieten 3 Oct. 1899; Priester gewijd 17 Juni 1905; overleden 26 Juli 1942.

God gaf hem een zeldzame activiteit en zijn talenten besteedde hij in den dienst des Heren, tot glorie zijner Orde en tot heil van den evenmens. Ondanks zijn zwakke gezondheid presteerde hij veel op schier allerlei gebied.

Man van wetenschap zocht hij naar de laatste oorzaak der dingen maar trachtte ook de leraars in 't zieleleven te volgen in hun hoge bespiegelingen. De resultaten zijner studie waren voor hem geen dorre kennis, maar hij wist dat alles vruchtbaar te maken voor het eigen leven en voor de zielen van anderen. Daarom was zijn apostolaat zo groots en zoveel omvattend want de liefde tot Christus dwong hem om vruchten te dragen in veler harten.

Van zijn Orde was hij 'n sieraad, maar ook een trouwe zoon, die liefde tot de Carmel-Madonna 'n prikkel vond voor zijn zielenijver. Thans is hij van ons heengegaan, onze harten in droefheid achterlatend. Hier past zeker: „De mens wikt en God beschikt”, „Heer, Uw Wil geschiede”. Wij vrouwen, dat thans „zijn plaats is in vrede en zijn woning in het heilig Sion.”

Dierbare familieleden, medebroeders en vrienden gedenkt mijner in uwe gebeden, vooral gij, mijn Heerbroer, wees mij indachtig in de Heilige Mis.

— Jezus, Maria, Jozef. —

k663

Bidprentje van Titus Brandsma O.carm.

Fritz Kür, die tussen de zieken werkte, had tussen de in het kamp opgesloten Duitse geestelijken goede vrienden. Van een van hen, Gerard Maaszhänsler, kreeg Fritz geregeld het 'Ons-Heer'. Dat gaf hij in de ziekenbarak aan de zieken die er om vroegen. Zo kreeg ook Titus toch nog onverhoopt de heilige Communie. Het Heilig Oliesel werd hem door pater Joseph Kentenich toegediend. Net op tijd. Na vier dagen stierf professor dr Anno Sjoerd Brandsma op zondagmiddag 26 juli 1942. Titus Brandsma had na eenenzestig jaar zijn taak volbracht! Zijn trouwe vriend dominee Johannes Kapteyn, met wie hij zoveel deelde, stierf op zaterdag 8 augustus 1942.

De glimlach en de schreeuw. De glimlach is van Titus, de schreeuw van de nazi-man. De tegenstelling van de geestelijke mens en de fysieke mens. De nazi-man was nacht, van zichzelf, voortdurend. Titus was licht, van zichzelf, voortdurend. Hem overkwam soms de donkerte van een nacht. De 'nazi-man' kent in zijn kern geen emoties die blijvend zijn en hem kunnen veranderen. De door hem lijdende mens kent in zijn kern een eigen innerlijk. De een kan de ander dan wel trappen,

maar niet in zijn binnenste en daar zijn ziel raken. Dat is onaantastbaar, waardoor uiteindelijk de geest de fysiek overleeft. Zoals het licht het donker. Uiteindelijk wel.

De man die de betekenis van zijn vooruitstrevende denken en doen over zijn horizon naar onze tijd heen tilde, kan niet beter worden getypeerd dan met zijn eigen uitspraak van uit ±1935: "Wie de wereld wil winnen voor hogere idealen, moet de moed hebben met haar in conflict te komen."¹³⁾

© april 2007 karel kreuning

Tot slot, wat bepaalt

"Kampervaringen zijn voor heel veel overlevenden bepalend geweest voor hun opstelling in hun verdere leven. In de kampen, zoals ook in Kamp Amersfoort, vielen de in de 'gewone' samenleving gebruikelijke verschillen weg. De verschrikkingen riepen het slechtste, maar ook het beste in mensen boven. Sommigen groeiden uit tot een lichtend symbool van menselijke waardigheid en solidariteit, mensen als Etty Hillesum en Titus Brandsma, maar ook vele anonieme anderen. Wat opvalt, is dat onder extreme omstandigheden, zoals tijdens de bezetting en in de kampen, mensen van verschillende achtergronden tot vruchtbare samenwerking kwamen: gereformeerden en communisten, gelovigen en atheïsten, intellectuelen en arbeiders. Wanneer het er werkelijk op aankomt, blijken religieuze verschillen tussen mensen minder groot dan gedacht. In de oorlog zijn zo relaties opgebouwd tussen katholieken en protestanten, die na de oorlog hun vruchten afwierpen. Het is waarschijnlijk niet toevallig dat na een eerste ervaring met de Oecumenische Raad in Nederland, die in 1935 opgericht werd, er op 10 mei 1946 een nieuwe Oecumenische Raad van Kerken wordt opgericht. Daarin participeren niet meer verschillende oecumenische organisaties, zoals in de vooroorlogse Oecumenische Raad, maar nu direct door de kerken zelf aangewezen vertegenwoordigers. Al in oorlogstijd waren voorbereidingen getroffen voor een nieuw soort raad. Deze raad zou een meer directe relatie moeten hebben met de kerken, alsmede een ruimer arbeidsterrein. Deze plannen kregen meteen in 1946 hun beslag. Weliswaar deden de Rooms-Katholieke Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland nog niet mee. Dat werd het geval toen de huidige Raad van Kerken in Nederland in 1968 het licht zag. Deze Raad kon voortbouwen op het sinds de oorlogsjaren gegroeide vertrouwen tussen mensen van verschillende kerken."

*Ineke Bakker,
algemeen secretaris Raad van Kerken
in Nederland (22 februari 2007)*

¹³⁾ Professor dr. Titus Brandsma werd op 3 november 1985 door Paus Paulus II in Rome als martelaar zalig verklaard. De nationale viering van de Zaligverklaring vond plaats in de Sint-Jan kathedraal te 's Hertogenbosch.

Geraadpleegde literatuur:

Nota Henk pr., Titus Brandsma onder ons, Uitgave: Stichting Archief- en Documentatiecentrum voor R.K. Friesland, 2003, ISBN 90-74628-20-6

Döfle Constant O.Carm, De weg van Titus Brandsma, biografie van een martelaar, 1881-1942, Uitgeverij Ten Have / Baarn Carmelitana / Gent, tweede druk 2002, ISBN 90-259-5189-9

Döfle Constant O.Carm, Titus Brandsma – Karmeliet, Boekmakerij / uitgeverij Luyten, Amselveen 1985, ISBN 90-6416-073-2

Ant.G.I. Erfstemeijer Dr., Tijdschrift DE BRANDENDE LAMP, informatiebulletin van de Titus Brandsma Stichting, 25ste jaargang, nr. 100, november-december 2004, ISSN 0920-9476 (het zogenaamd 'Boekdeel'. Daarbij van het tijdschrift DE BRANDENDE LAMP, de uitgave van het eerste en tweede kwartaal 1993)

Tijhuis Rafaël / Hanneke Veerman e.a., Innerlijke reis Dachau, Discovery Books / Leeuwarden ISBN 90-77728-02-3

Aukus H.W.F., Titus Brandsma, Uitgeverij Spectrum Utrecht/Antwerpen, 1985, ISBN 90-274-7159-2

Reest Rudolf van, Een bloedgetuige der Kerk, het leven en sterven van Johannes Kapteyn, gereformeerd predikant, Uitgeverij Erven A. de Jager – Groningen - 1946

Knoop Herman ds, Een Theater in Dachau, Uitgeverij Oostenbaan & Le Cointre N.V. te Goes, zonder jaartal

Overduin J. ds, Hel en hemel van Dachau, derde druk, Uitgeverij J.H. Kok N.V. te Kampen, zonder jaartal

Meijer Brocardus O. Carm dr, Titus Brandsma, Uitgeverij Paul Brand N.V. Bussum 1951

Meijer Brocardus O. Carm dr, Professor dr. Titus Brandsma O.Carm, De Groote Heilige Teresia van Jezus, Uitgeverij Het Spectrum Utrecht / Brussel 1946

Stichting Rooms Katholieke Voorlichting, Titus Brandsma, Zaligverklaring Rome 1985, Speciale uitgave December 1985, nr. 5

Brandsma Titus Prof. dr., Mijn Cel, dagorde van een gevangene, Uitgever W. Bergmans – Tilburg 1944

Brandsma Titus Prof. dr., Het Laatste Geschrift, van Professor dr. Titus Brandsma, geschreven op last van de Gestapo in de strafgevangenis te Scheveningen 22 januari 1942, Uitgeverij W. Bergmans – Tilburg 1945

Folmer Dirk Willem, Dagboek uit Kamp Amersfoort 1942, Walburg Pers / Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort, ISBN 90-5730-356-6

" IN MEMORIAM "

Het bestuur kreeg een bericht van overlijden van oud-gevangene:

J.A.Noordermeer, overleden op 18 november 2006 te Beverwijk. Zijn laatste woonplaats was Beverwijk.

Arnoldus Jacobus van Beusekom (Nol), oud 82 jaar, overleden op 22 december 2006 te Uithoorn. Zijn laatste woonplaats was Uithoorn.

Ir. Hendrik Gerard Anthonius Reef (Henk), geboren op 19 juni 1913 te Oldenzaal, overleden op 23 januari 2007 te Geldrop. Zijn laatste woonplaats was Geldrop.

Jan Kuiper, oud 82 jaar, overleden te Staphorst op 1 februari 2007. Zijn laatste woonplaats was Staphorst.

Bernardus Koopman, geboren op 15 februari 1923 te Utrecht, overleden op 6 februari 2007 te Utrecht.

Een bericht dat uit Australië werd gemeld:

Adolf Brouwer, geboren op 18 september 1925, wonende te Gordonville, Queensland, Australië.

Aan de familie is condoleance betuigd. Ook vanaf deze plaats wordt onze deelneming uitgesproken.

Het bestuur.

EDUCATIEVE RONDLEIDINGEN: de groei blijft!

Hoewel er in het voorjaar van 2006 een korte periode van stabilisatie was (rondom de herdenkingen kwamen er incidenteel minder mensen, vooral door het weer) is er vanaf de maand juni 2006 een constante groei in de bezoekersstroom opgetreden. In de eerste maanden van 2007 is deze groei zelfs explosief gegroeid, een toename in veelvoud.

In de wintermaanden 2006/2007 zijn heel veel schoolgroepen op bezoek geweest voor een rondleiding met een gids. Vrijwel alle bezoekende basisschoolgroepen bereiden dat voor met de projectkoffer en het leerlingewerkboek. Voor al in februari en maart 2007 kostte het nu en dan moeite alles in goede banen te leiden.

De gidsen doen dit werk heel betrokken, voor de jeugd ook vol liefde. Dat merken we aan de reacties die geregeld binnen komen. Tekeningen, werkstukken of presentjes die naderhand voor de gids worden gebracht. Het nieuwe programma voor de VMBO-opleidingen trekt ook meer aandacht. Voor die doelgroep worden nog aanvullende middelen gemaakt om het bezoek levendiger te laten verlopen. De rondleidingen voor VMBO-scholieren worden op school voorbereid met

groepsgesprekken en het doorlopen van het speciaal ontwikkelde websiteprogramma. De reacties zijn erg positief. Docenten VMBO-opleidingen kunnen contact opnemen voor nadere informatie.

De speciale rondleidingen met educatief vormingswerk voor groepen uniformdragers (politie, marechaussee en andere krijgsmachtonderdelen) nemen nog steeds toe en trekken aandacht op hoog leidinggevend niveau. Steeds meer onderdelen van de krijgsmacht nemen dit onderdeel op in het opleidings- of vormingsprogramma. Bezoekers komen van alle krijgsmachtonderdelen en vooral uit (toekomstige) kaderfuncties. Voor 2007 wordt voor deze groepen nu al een toename van 50% gerealiseerd ten opzichte van 2006.

GIDSEN-RONDLEIDERS IN KAMP AMERSFOORT

Het aantal beschikbare gidsen / rondleiders is in twee jaar gegroeid van rond 18 tot 43 nu. Op dit moment zijn er 14 in opleiding. Daarnaast is er een aantal geïnteresseerden die wachten tot er in het voorjaar weer een nieuwe opleiding van start gaat. Het is geen werk dat je zomaar even gaat doen. Het vergt inzet, maar geeft ook veel voldoening. In de afgelopen maanden zijn er voor de oudere lichten gidsen herhalingsdagen georganiseerd.

Er wordt nog gezocht naar enkele mensen die een loopbaan bij de politie of in de krijgsmacht achter de rug hebben, recent de dienst hebben verlaten (en nog goed van de recente situatie daar op de hoogte zijn) en het team willen komen versterken dat de speciale rondleidingen met educatief vormingswerk verzorgd voor militairen en politiepersoneel.

De startcursus wordt gedurende bijna 3 maanden op een middag gegeven. Aan het einde wordt door een seniorenteam getoetst. Naast de startcursus zijn er nog verdiepingen: eerste contact met (oorlogs-) getraumatiseerden, het rondleiden van scholieren basisschool die het "kofferproject Kamp Amersfoort" doen, en het begeleiden van cursisten VMBO die het voor hen bestemde educatief project "Kamp Amersfoort" volgen. Voor degenen die een levensloop in uniform achter de rug hebben volgt nog een inwerkperiode in het educatieve vormingswerk.

Geïnteresseerden worden gevraagd contact op te nemen voor nadere informatie of een oriënterend gesprek: 033-4613129 / info@kampamersfoort.nl

GIFT VOOR GIDSENOPLEIDINGEN:

Op deze plaats mag vermeld worden dat door een gift van de Polak-stichting de kosten van gidsenopleidingen 2007 (twee volle groepen) voor het grootste deel worden betaald. Een dubbele aanwinst voor de gedenkplaats.

EDUCATIEVE RONDLEIDINGEN: SUBSIDIE BUSVERVOER MOGELIJK!

De schoolleiders van het **voortgezet onderwijs** worden gewezen op het volgende:

Op initiatief van de Stichting Februari 1941 (februaristaking 1941) bestaat al jaren een Museumbusproject, op grond waarvan aan scholen een vergoeding voor buskosten kan worden toegekend als een monument '40-'45 wordt bezocht. Deze regeling is voor het schooljaar 2006 / 2007 ook van toepassing verklaard op bezoeken door groepen middelbare scholieren aan het Nationaal Monument Kamp Amersfoort.

Elke onderwijsinstelling kan één maal per cursusjaar een vergoeding aanvragen. De vergoeding geldt voor een reis van de onderwijsinstelling naar het Nationaal Monument Kamp Amersfoort en terug. Er geldt een drempel van € 45 (eigen bijdrage dus) per autobus en een maximum van € 227,- per autobus. Per onderwijsinstelling en per

cursusjaar worden maximaal 2 autobussen vergoed, onder voorwaarde dat per bus minimaal 40 cursisten meereizen.

De bijdrage moet **vooraf** door de onderwijsinstelling worden aangevraagd. Per cursusjaar worden maximaal voor 160 autobussen vergoedingen toegekend (landelijk, voor alle locaties). Afhandeling in volgorde van binnenkomst!

De aanvragen of verzoeken om nadere inlichtingen moeten worden gericht aan:

Stichting Februari 1941
p/a Herinneringscentrum Kamp Westerbork,
t.a.v. dhr. Michiel Smit,
coördinator Museumbusproject,
Oosthalen 8, 9414 TG Hooghalen.
Tel. 0593-592600

EDUCATIE: INFORMATIE OVER GASTSPREKERS

Er bestaat een Landelijk Steunpunt Gastspreekers WO-II-heden. Deze heeft een nieuwe website zodat het steunpunt ook online bereikbaar is. Via deze website kunnen leraren ook snel en eenvoudig een gastles aanvragen. Soms wil men wel eens wat op dit punt maar is er onbekendheid met de manier van aanvragen. Het aanvragen via de website moet het gebruik van gastspreekers bevorderen en meer gemak opleveren voor zowel de gastspreekers als aanvragende leraren.

www.steunpuntgastspreekers.nl

De projectcoördinator Landelijk Steunpunt Gastspreekers WO-II-Heden is Erik Guns, Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Oosthalen 8, 9414 TG Hooghalen. Tel. 033- 593-592600

NIEUWS VAN DE KAMPARCHIEVEN

Over de kamparchieven en de website www.kamparchieven.nl is in het verleden gerapporteerd. Achter de schermen gaat het werk gewoon door.

Enige tijd geleden zijn aan de website de toegangen gevoegd van het BHIC, het Brabants Historisch Informatie Centrum, en het DA, het Drents Archief. De toevoegingen betreffen de inventarissen van de Gemeentepolitie Vught, het Centraal Vluchtelingenkamp Westerbork en de Militaire Commissaris van Drente.

Met betrekking tot Kamp Amersfoort is er een uitbreiding opgenomen van het Archief Eemland (dat ook de archieven van de stichting verzorgd) inzake het persoonlijk archief van Theo Hendrikx, de NSF-voorman van het NSF-commando (Nederlandse Seintoestellen Fabriek) in Kamp Amersfoort.

Theaterproject "Tienduizend zakdoeken"

Ongeveer vier jaar geleden, thuis aan de keukentafel, had Heddy Lester een gesprek met enkele gasten. Er gingen urenlang jeugdverhalen rond. Er werd veel gelachen, maar ook gehuild. De verhalen van "de oorlog" bleven niet uit.

Zo werd ook het verhaal verteld van vader die thuis kwam met dozen vol zakdoeken, tienduizend stuks. Symbolisch: een zakdoek voor elke traan die in de wereld vloeit. Maar ook het optimisme van moeder kwam te berde: "Hoe groot ook het verdriet is, je moet de toekomst optimistisch tegemoet zien, nooit achterom kijken."

Heddy Lester en Myra de Jong verzorgen het uitvoerende spel. Veel uitgebeelde situaties zijn vooral voor de 2e generatie heel herkenbaar. Er komen uitvoeringen bij de gedenkplaatsen Westerbork en Vught (zie planning),

10 Duizend zakdoeken is een loflied op de veerkracht van mensen die zelfs onder de moeilijkste omstandigheden hun waardigheid en hun gevoel voor humor weten te bewaren.

Of zich dit nu afspeelt in de Tweede Wereldoorlog of anno 2006, de kunst van het overleven is van alle tijden.

Spel: Heddy Lester en Myra de Jong

teksten
Rob Chrispijn
regie
Tim de Zwart
muziek
Frank Affolter

kostuumadviezen
Liesbeth van Muyden
techniek
Jan Kortbeek
productie
Jetty Limburg

Speellijst 2006-2007

23-09-2006	De Mallemolen	Groesbeek	024-3976360
02-03-2007	Theater de Luifel	Heemstede	023-5483838
03-03-2007	Weijertheater	Boxmeer	0485-578608
07-03-2007	Isala Theater	Capelle aan den IJssel	010-4586400
13-03-2007	Theater De Lievekamp	Oss	0412-648922
18-03-2007	De Speeldoos	Baarn	035-5418050
24-03-2007	Theater van Vlaardingen	Vlaardingen	010-4340500
05-04-2007	Concordia Kunst & Cultuur	Enschede	053-4311089
20-04-2007	De Skåns	Gorredijk	0513-468600
21-04-2007	Theater Zuidplein	Rotterdam	010-2030203
03-05-2007	Stadstheater De Bond	Oldenzaal	0541-539190
05-05-2007	Theater Het Oude Raadhuis	Hoofddorp	023-5563707
06-05-2007	Theater de Bussel	Oosterhout	0162-428600

Kijk voor meer info op www.affolterproductions.nl

naast andere locaties in het land. De premiere was zondag 18 maart 2007 in Cultureel Centrum de Speeldoos te Baarn. Na afloop bracht de zaal een ovationeel applaus.

Warm aanbevolen!

Cees Biezeveld.

Joodse gevangenen in Kamp Amersfoort (3)

- nog meer vragen -

In het vorige blad is gemotiveerd waarom deze rubriek is gestart. Is er dan aandacht nodig voor speciaal de groep Joodse gevangenen in kamp Amersfoort? Al vaak genoeg is omschreven dat Kamp Amersfoort voor de gevangenen een slecht kamp was, geregeerd door beulen die de slachtoffers mishandelden, uithongerden en hun menszijn ontnamen. Nog dieper moet beseft worden dat het karakter van straffkamp vooral voor de Joodse gevangenen tot uitdrukking kwam, zij werden nog wreder en nog slechter behandeld dan de anderen. De minimale privileges die anderen nog hadden werden hen geheel ontnomen. De last die zij (letterlijk) moesten dragen was nog zwaarder dan bij de "gewone" gevangenen. Nader onderzoek naar details van dit kamp en speciale categorieën van gevangenen, in het bijzonder de Joodse gevangenen, kan daarom op termijn niet uitblijven. Praktisch kwam het er nog niet van.

Een terugkerende vraag is: Was Kamp Amersfoort een onderdeel van de Holocaust? Vaak wordt simpelweg verondersteld dat dat niet het geval was. Een te vlug geformuleerd standpunt? Want waarom reed de trein dan ook van Amersfoort naar Auschwitz? En via Buchenwald naar Mauthausen toen de grote vernietigingscentra nog niet in bedrijf waren? Waarom kregen de Joodse gevangenen (mannen) een strafplaatsing in Kamp Amersfoort? Voornamelijk toch omdat ze de Holocaust-maatregelen hadden overtreden en er via terreur angst moest worden verspreid om de grote aantallen in het vernietigingsspoor te houden.

De uitwerking van verzwijgen en ontkennen is voor direct betrokkenen pijnlijk, onverteerbaar en onaanvaardbaar. Op mijn oproep zijn enkele reacties van direct betrokkenen gekomen, er zijn er ook niet veel meer die nog kunnen schrijven. Maar er is instemming. Ook verwijzing naar de pijn die gevoeld wordt, vooral van het verzwijgen en miskennen.

In dit verband wil ik drie onderwerpen kort noemen, onderwerpen die bij direct betrokkenen pijn doen.

1. Een inwoner van Amersfoort die het spoor naar Auschwitz volgde ontdekte in het Nederlandse paviljoen daar dat bij de geschiedenis van de Joodse gemeenschappen in Nederland de stad Amersfoort niet voorkomt. Een stad met nog steeds de oudste in werking zijnde synagoge van Europa. Een stad waar een belangrijk deel van de Joodse medeburgers werd weggevoerd en vermoord. Vragen om opheldering zijn tot nu toe niet beantwoord. De burgemeester van Amersfoort heeft het onderwerp tot zich getrokken.
2. Iemand anders bezocht Israël, Jeruzalem, Vad Vashem, en vroeg expliciet naar het Kamp Amersfoort in Nederland en de plaats daarvan in het kader van

de Holocaust. Een beter gedocumenteerde plaats om die vraag te stellen lijkt in de wereld niet aanwezig. Inderdaad: Lijkt. Het antwoord kwam er op neer dat er in Kamp Amersfoort amper Joden zaten. Ook in dit geval wacht een vraag nog op antwoord. Zou het "getal" dan toch bepalend zijn om leed te meten?

3. Sinds de uitspraak van de Verenigde Naties in 2005 kent de wereld op 27 januari, de dag dat Auschwitz in 1945 bevrijd werd, een Holocaust Memorial Day. In Nederland onderstreept door activiteiten van de samenwerkende instituten op dit herinneringsterrein. In het uitgegeven persbericht werd Kamp Amersfoort nog net genoemd, maar de herinneringslocatie werd niet betrokken in de gezamenlijke activiteiten. De Hilversumse radiozenders kozen daarentegen juist die locatie uit voor een directe inbreng in een actualiteitenprogramma. Het moest zo zijn.

Bij een groot publiek is veel onbekendheid met details uit een verleden dat decennia achter ons ligt. Op dat terrein is nog veel voorlichtende arbeid en documentatie nodig. Maar ook wetenschappelijk onderzoek mag niet ontberen om deskundig vast te leggen wat vastgelegd moet worden. Opdat het niet onbekend blijft. Opdat het ook niet genegeerd wordt? In de deskundigheidsbevordering rondom oorlog en traumatisering wordt vaak verwezen naar de kernwoorden: "herkennen" en "erkennen". Naar mijn gevoel terecht als ik om mij heen kijk en luister.

Cees Biezeveld.

Holocaust Memorial Day: 27 januari

Voor het eerst op gedenkplaats Kamp Amersfoort.

Toen op 27 januari 1945 Russische troepen het concentratiekamp Auschwitz bevrijdden, werd de aard en de omvang van de gruwelen eerst goed bekend. Is dat wel waar? Was het niet gek dat "ze" naar het oosten moesten om te gaan werken, maar dat ook kleine baby's, peuters en krakkemikkige ouden van dagen daarheen moesten... Om te werken? Er kwam toch nooit meer een levensteken, niemand keerde terug.

Toen in april 2006 de tentoonstelling "Kind in oorlog" in het Amersfoortse Armando-museum werd geopend, sprak daar o.a. drs. Ed van Thijn (de bekende) die als Joods kind ondergedoken (via 18 schuiladressen) de oorlog overleefde. Hij reageerde in zijn toespraak over geruchten in publicaties, dat de Nederlandse regering én gemeenschap in Engeland al in 1942 wist (kon weten) dat er deportaties zouden komen. Die kwamen ook, in 1943. Had men dan via Radio Oranje niet meer en duidelijker kunnen waarschuwen? Op een vraag kreeg hij geen direct en geen duidelijk antwoord. Dat is meestal bij lastige vragen het geval.

In de Londense Editie van "Vrij Nederland" werd op 1 augustus 1942 een artikel geplaatst met de kop: "Deportatie van Nederlandsche Joden naar Polen en Rusland". Het vervolg: "Donderdag 23 juli is een aanvang gemaakt met de deportatie van Nederlandsche Joden naar Polen en Rusland, zoo wordt uit Zwitserland en Zweden medegedeeld.

In totaal zullen 60.000 Nederlandsche Joden worden overgebracht, die reeds te Amsterdam geconcentreerd zijn. Het is de bedoeling elken dag 600 personen te transporteren. Aan elk zal worden toegestaan 15 kg bagage mee te nemen. Alle eigendommen der betrokken Joden zullen door de Duitse overheid geconfisqueerd worden."

Het artikel vervolgde met het beeld van de ontluistering van een bevolkingsdeel dat zich sneller dan ooit voor mogelijk gehouden voltrok en dat de aanleiding zou vormen voor de Holocaust Memorial Day van vandaag.

In dat zelfde blad werd op 2 oktober 1943 een artikel geplaatst over "Het kamp bij Amersfoort", een artikel dat aan duidelijkheid niets te wensen overliet. In een artikel van 11 april 1942 werd al gedetailleerd gerapporteerd over het lot van de Joodse mannen van de razzia's in 1941 in Amsterdam. Allen waren op een afschuwelijke manier omgekomen...

Op 27 januari 2007 werd op de gedenkplaats Kamp Amersfoort in (te) kleine kring bij die tijdsperiode stil gestaan. Er werd geciteerd uit omschrijvingen van Clara Asscher-Pinkhof over het persoonlijk leven van Joodse medeburgers in die tijd. Je kunt het in 2007 nog niet geloven. Anne Frank beschreef in haar dagboek al het lot der Jodenhelpers, die maar al te vaak in kamp Amersfoort terecht kwamen in afwachting van transport naar elders. Ook uit haar werk werd geciteerd. Volgens gelezen gedichten van dichteres Ida Vos kregen Joodse kinderen een praktische aardrijkskundele. Zij wisten toen plaatsen te lokaliseren die men anno 2007 vaak niet meer weet. Ook volgens Annie M.G. Schmidt, die ten slotte werd geciteerd, was er niets aan de hand... Haar boodschap was helder maar hard.

Een zeer inhoudsvolle Holocaust Memorial Day passeerde op 27 januari 2007, een herdenkingsdag die in 2008 voor een groter publiek en zorgvuldig voorbereid zal worden herhaald. Dat is nodig. Nog steeds. Want wat toen gebeurd is, is nog moeilijk te bevatten. En het is toen niet definitief gestopt.

Cees Biezeveld.

Herdenkingen / bijeenkomsten enz.:

Het Kamp Amersfoort is met heel veel plaatsen verbonden. Dat komt tot uitdrukking in de veelheid van herdenkingen, bijeenkomsten, boekpresentaties etc. die van tijd tot tijd worden gehouden. Ook worden wel bijeenkomsten op andere locaties bijgewoond.

* * *

Op donderdag 18 januari, in een vliegende storm, bracht kardinaal Simonis een werkbezoek namens de Rooms-katholieke kerk in Nederland. Het verzet van de kerken

in de jaren 1940-1945 kwam daarbij ter sprake, naast de rol van het Kamp Amersfoort waarin veel protestantse en katholieke geestelijken gevangen zaten. Ook werd er gesproken over de komende expositie met betrekking tot pater Titus Brandsma en dominee Johannes Kapteyn. Zie bij exposities voor meer informatie.

Op maandag 29 januari heeft de korpschef van het Korps Landelijke Politiediensten (KLPD) de heer Peter van Zunderd een werkbezoek gebracht aan de gedenkplaats, waarbij naast een algemene oriëntatie ook gesproken werden gehouden over rondleidingen voor

politie mensen in opleidingen en andere instromende groepen personeel in het algemeen. Per 1 januari 2007 heeft de KLPD de terreinen en gebouwen van de vroegere politie school overgenomen van de Politieacademie te Apeldoorn. De KLPD is nu (een goede) buurman van de gedenkplaats.

Op maandag 12 februari heeft het Bestuur van de Stichting Oranjehotel een reguliere vergaderbijeenkomst gecombineerd met een oriënterend werkbezoek aan de gedenkplaats. Het "Oranjehotel" te Scheveningen en Kamp Amersfoort waren in de jaren 1940-1945 nauw met elkaar verbonden. Veel gevangenen kwamen van daar naar Amersfoort.

Op dinsdag 6 februari werd met een bijeenkomst in het ministerie van VWS te 's-Gravenhage afscheid genomen van de vertrekkende staatssecretaris mw. C. Ross-van Dorp, een bewindsvrouw waaraan de stichting goede herinneringen bewaard.

Op maandag 12 februari boden alle samenwerkende organisaties rondom de herinnering aan WO-II de scheidende staatssecretaris een afscheidssymposium aan over het onderwerp "Oorlog, slachtofferschap, verleden en de toekomst".

In de maand februari speelde in de gemeente Putten (Veluwe) de vraag of het beeld van het monument ter herinnering aan de beruchte razzia wel of niet gerestaureerd en / of geconserveerd moest worden, zo ja in welke vorm. Vergelijkingen werden gemaakt met de restauratie in 2002 / 2003 van het beeld "Gevangene voor het vuurpeloton" (De Stenen Man) bij de gedenkplaats Kamp Amersfoort. Een gevoelige, voor velen een emotionele materie. Op verzoek van de Stichting Oktober 1944 uit Putten en andere inwoners uit die gemeente is inbreng geleverd met visie en ervaring. Uiteindelijk is bericht ontvangen dat een oplossing werd gevonden waarin alle belanghebbenden zich konden vinden. Bij de komende herdenking in oktober 2007 moet het beeld weer waardig op zijn plaats staan. Aantasting met teer door mensen die kennelijk niet beseffen wat ze doen had het beeld ernstig aangetast.

Op woensdag 21 maart heeft een delegatie van het bestuur en de medewerkers van de gedenkplaats Haaren een uitgebreid werkbezoek gebracht aan de gedenkplaats. Daarbij kwam ook de problematiek van de monumentalisering aan de orde. De gedenkplaats Kamp Amersfoort ervaart nog steeds een snelle ontwikkeling, de gedenkplaats Haaren werd ook zeven jaar geleden gestart maar ziet sombere ontwikkelingen groeien. Het grote complex waar het maar een klein deeltje van gebruikt krijgt een andere bestemming. Opheffing is niet zonder meer uitgesloten. Beseft dan niemand in dit land dat daar honderden gijzelaars van hun vrijheid waren beroofd, dat er honderden arrestanten van de SD gevangen werden gehouden, waaronder de gevangenen genomen geheim agenten van het Engelandspiel? Wie helpt de Stichting Haaren 1940-1945?

Op donderdag 22 maart bracht wethouder Mirjam in 't Veld namens het gemeentebestuur van Amersfoort een uitvoerig werkbezoek aan de gedenkplaats. Daarbij werd vooral gesproken over de rol van de Amersfoortse bevolking ten opzichte van het Kamp Amersfoort, een rol

waar nog te weinig van bekend is. Veel Amersfoorters hebben hun nek destijds flink uitgestoken en zich veel offers getroost om gevangenen te helpen, met name ook na de ontsnappingen die meer voorkwamen dan we nog altijd denken.

Op vrijdag 23 maart brachten de krijgsmachtrabbinen een werkbezoek aan de gedenkplaats, waarbij er veel aandacht was voor het rondleiden van groepen militairen.

Op woensdag 28 maart bracht de landelijke bijeenkomst van (Rooms-katholieke) krijgsmachtaalmoezeniers een werkbezoek aan de gedenkplaats om zich te oriënteren op de rondleidingen die voor de verschillende groepen krijgsmachtmedewerkers worden gehouden. De bijeenkomst werd besloten met een eucharistieviering onder leiding van de Bisschop van Haarlem, tevens legerbisschop voor de Nederlandse Krijgsmacht, mgr. J.M. Punt.

* * *

Op zondag 28 januari was een delegatie aanwezig bij de Auschwitzherdenking / Holocaust Memorial Day te Amsterdam. In de ochtenduren werd er een plechtigheid gehouden bij het spiegelmonument van Jan Wolkers in het Wertheimpark, later werd de middagbijeenkomst in de RAI bijgewoond.

Op zondag 4 februari werd in Bloemendaal / Overveen de Paroolherdenking gehouden, waarbij werd stil gestaan bij de medewerkers van dat blad die in de jaren 1940-1945 werden vermoord om hun bijdrage aan de vrije pers. Na de plechtigheid op het ereveld werd een samenkomst met lunch gehouden, waar directeur Cees Biezeveld van de Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort een op de drukkers toegesneden toespraak hield. Ook in Kamp Amersfoort zijn veel medewerkers van de illegale pers gevangen gehouden.

Op zondag 25 februari heeft een delegatie deelgenomen aan de herdenking van de Februaristaking

Op het Jonas Daniël Meijerplein rondom het bekende beeld "De Dokwerker". Vooraf werd er verzameld in de Mozes en Aäron-kerk aan het Waterlooplein, hetgeen bij de toen heersende weersomstandigheden een uitkomst was.

* * *

Bezoekersdag oud-gevangenen & 2^e generatie / boekpresentatie

Op donderdag 8 februari werd een **bezoekersdag** gehouden voor oud-gevangenen Kamp Amersfoort en nauw betrokken kinderen van, de 2e generatie. De bedoeling was een informele ontmoetingsdag te houden, waarbij tevens in een kort programma de presentatie van een bijzonder boek bij te wonen. De winter 2006 / 2007 kende weinig sneeuw, maar juist deze dag werd getroffen door een "weeralarm" van het KNMI, zodat veel op leeftijd zijnde oud-gevangenen de reis naar Leusden hebben afgezegd.

Uitgeverij Van Gruting uit Westervoort was er in geslaagd middelen te verkrijgen om het indrukwekkende boek "Verboden te sterven" van oud-gevangene Willem Harthoorn opnieuw uit te geven. Dit boek wordt een klassiek ego-document genoemd. Het werd in 1963 voor het eerst in beperkte oplage uitgegeven, geredigeerd door oud-gevangene Theun de Vries. Het werd toen beschouwd als een belangrijk Nederlands verslag van de systematische terreur in de Duitse concentratiekampen. Het boek kreeg nu een vernieuwde en verbeterde 2e uitgave waarbij het volledig werd herzien. Ook werd een uitvoerig nawoord opgenomen.

Wim Harthoorn ("Bart Dijkman") was de leider van een communistische verzetsgroep in Den Haag. Hij werd in augustus 1941 gearresteerd. De gevangenis in Scheveningen deelde hij met de bekende Han Stijkel, leider van een verzetsgroep, die in Berlijn zou worden vermoord. Harthoorn kwam naar Kamp Amersfoort en ging vervolgens op transport naar Buchenwald. Vandaar werd hij met een groep Nederlandse gevangenen naar het kamp Grosz Rosen getransporteerd, waar hij met een handvol Nederlandse lotgenoten overleefde. Na deze hel volgde het kamp Dachau waar hij in 1943 werd aangemerkt als "N.N.-gevangene" en naar Natzweiler werd overgebracht. Ook dat doorstond hij, inclusief de beruchte steengroeve. Bij de evacuatie van Natzweiler belandde hij opnieuw in het kamp Dachau waar de Amerikaanse troepen hem uiteindelijk hebben bevrijd. De titel van het boek is niet voor niets gekozen... ISBN 90-75879-377; 978-90-75879-377. ca. 400 blz. € 23,-

De zoon van Wim Harthoorn, Rudi, heeft het schrijven van het boek als kind meebeleefd. De politieke situatie in Europa in de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw (de koude oorlog) maakte dat het indrukwekkende boek nooit de aandacht kreeg die het feitelijk verdiende. In die tijd werd het dan ook in zeer beperkte aantallen uitgegeven. Reden te meer voor zoon Rudi om er iets mee te gaan doen. Maar ook om het waar nodig te verbeteren en aan te vullen, vooral met illustraties. In een uitvoerige toespraak bij de presentatie van de 2^e verbeterde en herziene druk gaf hij veel achtergronden. Zo schetste hij de ervaringen in achtereenvolgens Oranjehotel Scheveningen, Kamp Amersfoort, Buchenwald, Grosz Rosen, Dachau, Natzweiler en weer Dachau, vaak ook vanuit de beleevingswereld van communistische vriendengroepen. De aanloop van WO-II en de arrestaties werden niet vergeten. Veel politieke inlichtingen werden aan de bezetters ter hand gesteld die er dankbaar gebruik van maakten.

Ook geschiedvervalsing wordt aangetipt. In de geschiedschrijving wordt wel gezegd dat de arrestaties van communisten plaatsvonden na de aanval op Rusland, maar feitelijk gebeurde dat eerder. Waar soms sprake was van een groep van 80 slachtoffers, bleken het er bij spoorwerk veel meer te zijn. Ook verraad speelde een rol. De vraag is hoe men daar later mee omging. De heer Harthoorn ging er uitvoerig op in. Gedurende lange tijd had hij de materie onderzocht en er veel details over verzameld.

Tot slot werd een eerste exemplaar van het heruitgegeven boek aangeboden. De bedoeling was dat het aan een oud-gevangene, vriend van zijn vader, zou worden aangeboden, maar die was kort tevoren overleden. Ook een andere oud-gevangene, de laatste overlevende van Grosz Rosen, was kort tevoren overleden. Om die reden werd het eerste boek aangeboden aan mw. Truus Hartman-Fontijn, de weduwe van Wim Hartman, vriend van Wim Harthoorn, lotgenoten op de lange reis langs zoveel gevangenissen en kampen.

Presentatie fotoboek gedenkplaats

Door INBO Adviseurs, Stedenbouwkundigen, Architecten - het architectenbureau dat betrokken was bij het ontwerpen van het bezoekerscentrum op de gedenkplaats - is opdracht gegeven tot het maken van een boek "De markering van een plek / Kamp Amersfoort" waarin de verwevenheid van herdenken en architectuur tot uitdrukking wordt gebracht. Moet architectuur dienstbaar zijn aan herdenken of is uitgesproken architectuur juist het middel bij uitstek om herdenken onder de aandacht van een groot publiek te brengen? Drie jaar na de opening van dit bezoekerscentrum door de toenmalige staatssecretaris van VWS, mw. C. Ross-van Dorp, kan slechts geconstateerd worden dat dit bezoekerscentrum functioneert zoals het bedoeld was, dat het aandacht trekt en een uitstekend hulpmiddel is om bezoekers en passanten aan te zetten tot een verdieping in de lokale geschiedenis en een bezinning rondom vandaag.

Op donderdag 29 maart 2007 werd in de middaguren een bijeenkomst gehouden om dit bijzondere boek voor een groep genodigden te presenteren. Daarbij werd door de heer A.P.P.M. van Baal, luitenant-generaal b.d. en oud Inspecteur-generaal der krijgsmacht, een lezing gehouden over het belang van herdenken voor de huidige krijgsmacht. Dr. Ir. N. de Vreeze verzorgde een lezing over de relatie van architectuur en herinnering.

Het boek heeft schitterende foto's van de gedenkplaats, gemaakt door fotograaf Ger van der Vlugt, terwijl Dr. Ir. N. de Vreeze de toelichtende tekst met beknopte geschiedenis van Kamp Amersfoort verzorgde. Het boek komt niet in de handel. ISBN 978-90-810140-3-8

EXPOSITIES

De komende tijd worden er exposities gehouden in relatie met Kamp Amersfoort. Daarom wordt uw aandacht gevraagd voor het volgende:

“Enkele reis Dachau. Priester en predikant op het zelfde spoor: Amersfoort – Kleef – Dachau.”

Het Titus Brandsma Museum te Bolsward zal de zomeropenstelling 2007 in het teken plaatsen van de 65-jarige herdenking van het overlijden van pater Titus Brandsma en de gereformeerde predikant ds. Jo Kapteyn. Twee karakteristieke personen, fervente tegenstanders van het nazieregiem, die elkaar in Kamp Amersfoort leerden kennen, samen op transport gingen naar de gevangenis van Kleef en samen verder werden gebracht naar het concentratiekamp Dachau. Beiden stierven daar na korte tijd.

Deze twee geestelijken van verschillende achtergronden werden in deze gevangenschap goede vrienden.

Hun verzet en hun vriendschap zijn onderwerp van een expositie die wordt gehouden in het Titus Brandsmamuseum te Bolsward, Grote Dijk 11, 8701 KV Bolsward, 0515-581799, titusbrandsmamuseum@hetnet.nl

Deze expositie werd op zaterdag 31 maart 2007 geopend door Drs. Jo Kapteyn, de jongste zoon van ds. Jo Kapteyn (1908-1942). Vooraf was er een ontvangst in de parochiezaal van de St. Franciscusparochie Bolsward, waar Drs. T.J. de Jong, directeur van het Titus Brandsmamuseum, een welkomstwoord sprak. Aansluitend sprak Dr. G.J. van Klinken, universitair docent kerkgeschiedenis aan de Theologische Universiteit te Kampen, over “Christelijk verzet als niet-vanzelfsprekende daad”, terwijl C.Biezeveld, directeur van de Stichting Nationaal monument Kamp Amersfoort, een overweging hield over het onderwerp: “Gevangenen van Kamp Amersfoort: vergeten of een voorbeeld?”.

Deze expositie blijft tot medio november 2007 (openstelling 2007) in het Titus Brandsmamuseum te Bolsward en komt in december naar de gedenkplaats Kamp Amersfoort. Het is de bedoeling de opening te Amersfoort te laten plaatsvinden op 10 december, de Dag van de Mensenrechten.

Een bezoek aan deze expositie – waaraan gedenkplaats Kamp Amersfoort bijdragen heeft geleverd - wordt van harte aanbevolen!

* * *

“Getrouw aan hun geloof, óók in Kamp Amersfoort.”

Na de Joodse bevolkingsgroep vormde de Jehovah's Getuigen de felst vervolgte groep in de Nederlandse bevolking tijdens de jaren 1940-1945. Er vielen in

die groep veel slachtoffers. Toch was het een materie die lang moest wachten op aandacht. Enige tijd terug verscheen “Getrouw aan hun geloof. De vervolging van Nederlandse Jehovah's Getuigen in de Tweede Wereldoorlog”, een boek dat de aandacht op deze hevige vervolging vestigde. Er kwamen ook exposities op verschillende plaatsen in Nederland.

Op dinsdag 1 mei 2007 zal in de avonduren de opening van de expositie “Getrouw aan hun geloof, óók in Kamp Amersfoort” plaatsvinden bij de gedenkplaats Kamp Amersfoort. Deze expositie is in overleg met onze stichting opgezet door het Wachttorenbijbel- en Traktaatgenootschap te Emmen.

Bij deze opening zal worden gesproken door C.Biezeveld, directeur van de Stichting Nationaal monument Kamp Amersfoort, en R. van den Heuvel, Afdeling Inlichtingen van het Wachttorenbijbel- en Traktaatgenootschap, waarna een inleiding zal worden verzorgd door Drs. Tineke Piersma, mede-auteur van het genoemde boek. In Kamp Amersfoort heeft een relatief groot aantal Jehovah's Getuigen (toen ook wel Bijbelvorsers genoemd) gevangenzeten.

Deze expositie is vanaf 2 mei tot en met 24 juni 2007 voor het publiek te bezichtigen in de gedenkplaats kamp Amersfoort. Daar is vrije toegang. Voor de opening van de expositie kunnen belangstellenden uit de kring van het Wachttorenbijbel- en Traktaatgenootschap contact opnemen met de vestiging te Emmen. Voor belangstellenden uit de kring van onze stichting / lezers van het kwartaalblad kan contact worden opgenomen met het kantoor van de stichting. Gelet op de beschikbare ruimte is er een beperkt aantal plaatsen beschikbaar.

* * *

Studiebijeenkomst ten behoeve van gidsen en vrijwilligers:

Op maandag 7 mei 2007, aanvang 10.30 uur, verzorgt het Wachttorenbijbel & traktaat Genootschap een studiebijeenkomst voor gidsen en vrijwilligers / personeel van de gedenkplaats Kamp Amersfoort om feiten en gegevens over deze vervolgte groep door te geven. Aansluitend kunnen vragen worden gesteld.

Belangstellenden (gidsen, vrijwilligers, medewerkers) kunnen zich hiervoor aanmelden.

ONTVLUCHTINGEN KAMP AMERSFOORT (4)

In ons vorig blad trof u een vervolgbijdrage aan over dit onderwerp. Het heeft weer verschillende reacties opgeroepen.

Reactie:

Er werd een kopie toegezonden van het blad "De Schakel", Kerstnummer 1974, waarin een artikel was opgenomen onder de titel: "Een vrouw in oorlogstijd". Vervolgens: "Zij was geen grote naar de wereld, geen Jeanne 'd Arc, die haar legers ter overwinning voerde. Haar daden haalden niet de voorpagina van de dagbladpers en toch was zij een heel bijzondere vrouw, groot naar de geest, dapper en niet versagend: **Reintje Kamerbeek-Van Nieuwenhuizen**."

Zij bewoonde in "de oorlog" het huis Doornsegrindweg nr. 3 bij Oud-Leusden. Later werd dit weggedeelte Vlooswijkseweg genoemd. Het huis had de naam Lisiduna, verwijzend naar het oudste gedeelte van Leusden. Lisi betekende: villa; duna betekende: duinen. Reeds in 777 werd die naam genoemd in een oorkonde, toen Karel de Grote het gebied in leen schonk aan de bisschop van Utrecht.

De bossen achter deze woning grensden aan de Dodeweg (zoals die toen liep), het gebied dat nu nog bekend is om de grote begraafplaats "Rusthof" en het daarachter liggende natuurgebied "Hazewater". Reintje Kamerbeek-Van Nieuwenhuizen bewoonde het hoekhuis waar haar negen kinderen waren geboren en waar ook haar man was gestorven. Zoon Gerard, de middelste van de negen, was met zijn vrouw komen inwonen. Een deel van het huis was door de bezetter gevorderd, als ondersteuning van het ook gebruikte hotel Oud-Leusden.

Dit weerhield haar er niet van de opgejaagde mens onder de neus van de ingekwartierde bezetters toch te helpen. Zij verleende "eerste hulp". Zij vond dat vanzelfsprekend maar beschouwde het ook weer als "onbelangrijk", er werd niet over gesproken. Ontvluchtingen kwamen – het is hier al meer geschreven – veel voor. Meer dan we vaak dachten. Dus wat doe je dan als er regelmatig groepen gevangenen op weg naar hun slavenwerk voorbij komen? De deur van de schuur altijd op een kier laten staan. Regelmatig zag een gevangene kans aan de aandacht te ontsnappen en snel in de schuur te komen. Levensgevaarlijk voor iedereen. Reintje Kamerbeek-Van Nieuwenhuizen kende kennelijk geen angst of liet het niet merken, ze bleef koelbloedig. Ze bracht het noodzakelijke om te helpen, negeerde de bezetters als het ware, Haar vaderlandslievendheid, maar ook haar verstand en improvisatietalent benutte zij om tot de daad te komen. Ze liet zich niet imponeren, ook niet toen de hele omgeving met gewapende militairen werd afgezet op zoek naar vluchtelingen. Ze bracht de vluchteling in de schuur een kopje koffie, verborgen onder in een emmer...

De nacht was dan een goede gelegenheid om de vluchteling verder weg te helpen. Soms werd de toevlucht genomen een ontsnapte gevangene (man) in vrouwenkleding te vermommen en weg te werken naar elders. Niet voorkomen kon worden dat het wel eens mis ging en een ontsnapte gevangene werd gepakt. Wat het betekende als een ontsnapte naar het kamp werd teruggebracht, ontdekte ze pas na de bevrijding. Op 23 september 1953 stierf deze dappere vrouw, toen 88 jaar oud.

Opnieuw een voorbeeld van een gewone burger uit Amersfoort / Leusden, deel uitmakend van een netwerk van vaderlandslievendheid, moed en opoffering. Deze mensen riskeerden hun leven om anderen te helpen.

Reactie:

Er is een verslag in bezit gekomen van het C.Visser, organisator rijksbureau voor hout, met de titel: "De strijd tegen de Duitse overheersing".

In dit verslag komt het beeld naar voren van een rijksdienst die zich echt bezig hield met het tegenwerken van de bezetting. Onder andere door het vrijkopen van gevangenen uit de gevangnissen en kampen zoals kamp Amersfoort, door betalingen aan corrupte bezetters op hogere functies. Ook werden groepen gevangenen "aangeschaft" voor dwangarbeid elders, waar ze echter wel stilzwijgend verdwenen.

Bij mijn weten is dit aspect nog nooit onderzocht. Ik heb er nooit iets van gelezen of gehoord. In dit rapport komen lijsten met namen, kampnummers en de huisvesting-Block's voor. Verder aantallen uit het kamp losgekregen gevangenen. Bij elkaar enkele duizenden gevangenen. Samen goed voor de ontbrekende getallen uit de optelsom van geregistreerde gevangenen, op transport gestelde en vrijgelaten gevangenen. Het totaalbeeld van de aantallen gevangenen van Kamp Amersfoort wordt hiermede wat meer duidelijker.

Bij dit alles laat de noodzaak zich steeds meer voelen een wetenschappelijk vervolgonderzoek te houden naar niet of onvoldoende gedocumenteerde aspecten.

Vragen:

1. Wie weet er meer van **Reintje Kamerbeek-Van Nieuwenhuizen**.
2. Wie weet er meer van dit rijksbureau voor hout en zijn verzetsdaden?

Cees Biezeveld.

NIEUWE OPROEPEN

- **07-190 Jhr. Mr. P.M. van Baerdt van Sminia**, destijds burgemeester van Utingeradeel, wonende te Oldeboorn, Friesland. Arrestatie mei 1944 wegens hulp bij ontvluchting gevangen verzetsman uit gemeentelijke cel. Ook: verzetswerk (piloten-hulp). Gevangen te Leeuwarden, kamp Amersfoort en transport naar neuengamme september 1944. Overleden te Sandbostel. Wie heeft hem in gevangenschap gekend? Wie heeft informatie over hem?
- **07-191 Koop Woering**. Bij de overval Huis van Bewaring Assen op 11 december 1944 (Gideonsbende) werden 31 verzetsmensen bevrijd. Later volgde wraak in Drente (platteland). Op 16 januari 1945 gingen 71 mannen vanuit het Huis van bewaring Assen naar Neuengamme. Niemand overleefde. Onder hen Koop Woering, vader van Bill Woering (een lid van de Gideonsbende). Wie heeft Koop Woering in gevangenschap ontmoet, kan nog iets over hem zeggen?
- **07-192 Jacobus Wilhelmus Maria (Koois of Jacobus) Boogers**, geboren te Amsterdam, 25 juli 1920, gevangen nr. 229 Bloch II-C, Kamp Amersfoort, in de begintijd 1941, overgekomen uit Kamp Schoorl.

Transport naar Buchenwald, daar nr. 1233. Gestorven Buchenwald op 15-04-1942. Niet gedocumenteerde aanwijzingen: Geuzen(vendel) Amsterdam, illegale kranten bij meelhandel Vijzelstraat. Wie weet er iets meer van hem?

Heeft u informatie? Wilt u ook een oproep plaatsen? Help anderen en uw stichting aan gegevens. Reageer! Geef daarbij duidelijk het nummer aan van de oproep waarop u reageert.

**Secr. St.Nat. Mon.Kamp Amersfoort,
Appelweg 3, 3832 RK Leusden.
Tel.: 033-4613129 (graag in ochtend)
Fax: 033-4615695
E-mail: info@kampamersfoort.nl**

REACTIES OP OPROEPEN

Sinds het uitkomen van het vorige Informatiebulletin zijn er enkele reacties gekomen. Niet altijd met het beoogde doel, maar vaak toch met interessante met gegevens. Voor alle oproepen blijven we aandacht vragen!

Op oproep **06-179** over **Theunis Scholten Folkers** reageerde opnieuw lezeres mw. Kuik. Er zijn contacten gelegd.

Op oproep **06-180** over **SS-lager Hinzert**, reageerden vorige keer de oud-gevangenen Van Houwelingen en Van Toor. Beiden zochten contact met elkaar om te bezien of er gezamenlijke herinneringen waren.

Op oproep **07-184 St.Louis, Amersfoort**, reageerde W.G.M.Heirman, die wel voor gastlessen komt bij de scholengemeenschap die nu op die locatie gevestigd is. De vragen over St.Louis blijven!

Op oproep **07-183 Albert Beek**, reageerde mw. P. v.d. Molen met verwijzingen naar bekende gegevens van drie personen Albert Beek.

Op oproep **07-189** reageerde de heer Landman zonder overigens ontknopingen te krijgen.

Alle informanten hartelijk dank voor de reacties, waarmee de vraagstellers vaak toch erg geholpen zijn! En... blijf lezen, waar mogelijk: reageer!

MUSEUM (tijdelijk) GESLOTEN

Alle lezers worden er op gewezen dat het stedelijk museum "Flehite" te Amersfoort, waarin opgenomen de collecties kamptekeningen en de semi-permanente zaal WO-II / Kamp Amersfoort, door de vondst van asbest bij verbouwingen, tot nadere bekendmaking voor het publiek is gesloten.

Deze sluiting gaat zeker maanden duren.

Een bezoek aan de gebouwen, raadpleging van voorwerpen of tekeningen is daarmee voorlopig onmogelijk geworden.

Het vlakbij gelegen Armando-museum met kunstwerken van Armando en wisselende exposities staat hier buiten en is wel geopend.

LOES VAN OVEREEMLAAN

Van 1943-1945 Hoofd van de Dienst Bijzondere Hulpverlening van het Nederlandse Rode Kruis

PUBLIEKSRONDLEIDINGEN KAMP AMERSFOORT 2007

IN 2007 WORDEN ER OP DE GEDENKPLAATS "KAMP AMERSFOORT" WEER RONDLEIDINGEN VOOR HET PUBLIEK GEHOUDEN MET GIDSEN.

ORGANISATIE: NATIONAAL MONUMENT KAMP AMERSFOORT EN 'T GILDE EEMLAND.

DATA + TIJDSTIPPEN:

ZATERDAG	28 APRIL	2007	AANVANG 14.00 UUR
ZATERDAG	26 MEI	2007	AANVANG 14.00 UUR
DONDERDAG	5 JULI	2007	AANVANG 19.00 UUR
ZONDAG	29 JULI	2007	AANVANG 14.00 UUR
DONDERDAG	23 AUGUSTUS	2007	AANVANG 19.00 UUR
ZONDAG	23 SEPTEMBER	2007	AANVANG 14.00 UUR

ER WORDT EEN BIJDRAGE GEVRAAGD VAN 3 EURO PER PERSOON; DE OPBRENGST KOMT TEN GOEDE AAN HET WERK VAN DE GEDENKPLAATS.

AANMELDING VOORAF IS NIET NODIG.

DE RONDLEIDINGEN GAAN ONDER ALLE WEERSOMSTANDIGHEDEN DOOR.

NA AFLOOP IS ER OOK EEN VIDEOBAND TE BEKIJKEN.

EEN RONDLEIDING DUURT ONGEVEER ANDERHALF UUR.

DE GEDENKPLAATS IS GELEGEN AAN DE APPELWEG TE LEUSDEN, BEREIKBAAR VIA LAAN 1914 EN DE DAARAAN GELEGEN ZIJWEG, LAAN '40-'45, TE AMERSFOORT. ER IS IN DE AVOND, OP ZATERDAG OF ZONDAG GEEN BUSVERVOER NAAR DE GEDENKPLAATS! (ALTERNATIEF: TAXI)

PARKEREN: OP DE EIGEN PARKEERPLAATS VAN KAMP AMERSFOORT OF AANGEWEEZEN PARKEERPLAATS. ER IS OOK EEN FIETSENSTALLING.

Beheer gedenkplaats,

Appelweg 3, 3832 RK Leusden.

033-4613129 (bij voorkeur tussen 09.00 - 12.00 uur).

fax 033-4615695

e-mail: info@kampamersfoort.nl

website: www.kampamersfoort.nl